

Διαφωτισμός και πολιτική ελευθερία: Η ριζοσπαστική φωνή της "Ελληνικής Νομαρχίας"

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ : Η Ριζοσπαστική φωνή της «Ελληνικής Νομαρχίας»

ΧΡ. ΡΕΠΠΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΛΙΜΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ

Η επανάσταση του 1821 ως κορυφαίο ιστορικό γεγονός , με το οποίο θεμελιώνεται η ελληνική ανεξαρτησία και δημιουργείται το νεοελληνικό κράτος έχει πίσω της μια μακρά περίοδο ιδεολογικής προετοιμασίας. Η ιδεολογική αυτή προετοιμασία αρχίζει από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και συνδέεται με την αναγέννηση της νεοελληνικής παιδείας. Είναι η εποχή που αλλάζουν ουσιαστικά οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στον ελληνικό χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , ειδικά με τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) με την οποία δίνεται μεγάλη ώθηση στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας. Από την ανάπτυξη αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων αναδύεται μια νέα κοινωνική τάξη , η αστική που θα παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις και δημιουργείται ένα κοινωνικό περιβάλλον το οποίο είναι ιδιαίτερα δεκτικό στα νέα ιδεολογικά ρεύματα που την εποχή αυτή υπάρχουν στον ευρωπαϊκό χώρο.¹ Μέσω των ελληνικών παροικιών της Ευρώπης αλλά και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών θα φτάσουν στον ελληνικό χώρο και ειδικά εκεί που υπάρχουν εμπορικά κέντρα , οι ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Δεν πρόκειται για μια απλή μηχανιστική μεταφορά αλλά για μια δημιουργική σύζευξη με το κορυφαίο ζήτημα της εποχής , την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Με τις ιδέες του νεοελληνικού διαφωτισμού το αίτημα της ανεξαρτησίας αποκτά συγκεκριμένη υπόσταση, δεν είναι απλώς μια συλλογική επιθυμία αλλά γίνεται πολιτικό αίτημα και παίρνει σιγά – σιγά τη μορφή πολιτικού σχεδίου.²

Εκτός από το κορυφαίο έργο του Α. Κοραή και του Ρ. Βελεστινλή η πιο ρωμαλέα και ριζοσπαστική φωνή είναι ασφαλώς το κείμενο της "Ελληνικής Νομαρχίας", κείμενο του οποίου μέχρι σήμερα ο συγγραφέας παραμένει άγνωστος, παρά τις συστηματικές προσπάθειες της ιστορικής και φιλολογικής έρευνας. Ο τίτλος είναι "**Ελληνική Νομαρχία Ἦτοι Λόγος Περὶ Ἐλευθερίας' Ἐν Ἰταλία 1806**". Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το κείμενο έμεινε για δεκαετίες ολόκληρες από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους ανέκδοτο. Παρέμεινε στην αφάνεια και τη

σιωπή γιατί το ριζοσπαστικό του περιεχόμενο είναι ασύμβατο με την ιστορική θεώρηση που έπλασε η εθνική ιστοριογραφία για την εποχή του και την ελληνική επανάσταση. Η σκληρή επίκριση του ανώτερου κλήρου και των προεστών δεν άφηνε περιθώρια για ένταξη του έργου στη ρομαντική μυθολογία του έθνους, το οποίο υποτίθεται ότι σύσσωμο επαναστάτησε ενάντια Οθωμανό τύραννο. Η Νομαρχία συνιστά μια μεγάλη παραφωνία σ' αυτή την κεντρική θέση της εθνικής ιστοριογραφίας , καθώς δείχνει και καταγγέλλει τα κοινωνικά και πολιτικά στηρίγματα της οθωμανικής κυριαρχίας μέσα στις ιθύνουσες τάξεις και θεσμούς της τότε ελληνικής κοινωνίας.

Στους πρώτους νεοελληνιστές του 19^{ου} αιώνα το έργο είναι γνωστό αλλά η έρευνα γύρω απ' αυτό παραμένει σε στενά γραμματολογικά πλαίσια και περιορίζεται σε προβληματισμούς γύρω από το όνομα του συγγραφέα του. Ο Α. Παπαδόπουλος – Βρεττός , ο Κ. Σάθας και ο Σπ. Λάμπρου αναφέρουν στα έργα τους τη Νομαρχία. Ο Ν. Βέης θα την γνωρίσει από το πρωτότυπο του 1806 στις αρχές του 20ου αιώνα και θα τον απασχολήσει κυρίως το πρόβλημα του προσώπου του συγγραφέα της. Ο Γ. Κορδάτος στην έκδοση της **“Νεοελληνικής Πολιτικής Ιστορίας”** το 1925 θα κάνει ευρεία χρήση του έργου ως ιστορικής πηγής. Αυτό δημιούργησε και τις προϋποθέσεις για να γίνει το κείμενο ευρύτερα γνωστό. Η έκδοση θα γίνει για πρώτη φορά το 1948 από τον Ν. Β. Τωμαδάκη, οποίος προσπαθεί να προλάβει την έκδοσή του με πιο "αιρετικές" ερμηνείες, όπως αυτή του Γ. Βαλέτα που θα γίνει ένα χρόνο αργότερα. (1949).

Βάση της σκέψης του "Ανώνυμου" είναι η κοινωνική και πολιτική θεωρία του ευρωπαϊκού διαφωτισμού[1] αλλά και η αρχαία ελληνική σκέψη (Αριστοτέλης , Πλούταρχος , Ξενοφώντας , Πολύβιος), ο Μακιαβέλλι και μερικά στοιχεία πρώιμου σοσιαλισμού. 3

Ο συγγραφέας του παρουσιάζεται με τον τίτλο "Ανώνυμος ο Έλληνας". Ο ίδιος στο διάλογο των τριών φίλων που παραθέτει στο τέλος του έργου , όταν ρωτήθηκε απ' αυτούς για τους λόγους που τον παρακίνησαν να γράψει το έργο αυτό, αναφέρει ότι δεν θεωρεί αναγκαίο να γνωστοποιήσει τ' όνομά του .

«Ο ΣΥΓ... Μάλιστα βλέπεις ότι δεν έβαλα ούτε τ' όνομά μου εις τον τίτλον. Ο Κ. Μερικοί δεν βάζουν ούτε τ' όνομά τους , δια ν' αποφύγουν τας κατακρίσεις , οπού τους τυχαίνουν. Ο Σ. Ουχί ω Κ. Ο φίλος μας δεν το έβαλεν , δια τας αιτίας όπου ηξεύρομεν. Ο ΣΥΓ. Σας βεβαιώ ως αδελφός , ότι και αι αιτίαι οπού λέγεις , αν δεν ήθελε ήτον , μ' όλον τούτο δεν ήθελα το βάλει , ως μη αναγκαίον...»4

Έχουμε εδώ, από την πλευρά του συγγραφέα, την έλλειψη οποιασδήποτε διάθεσης αυτοπροβολής. Το έργο του είναι μια προσπάθεια να παρακινήσει τους σκλαβωμένους Έλληνες σε αγώνα για την ελευθερία και μπροστά σ' αυτό τον ιερό σκοπό προφανώς δεν έχει καμιά σημασία το πρόσωπο που γράφει, αλλά το περιεχόμενο του έργου. Βέβαια δεν αποκλείονται καθόλου στο διάλογο οι λόγοι της συνωμοτικότητας. Η διαπίστωση του ενός από τους δύο φίλους και συνομιλητές ότι δεν έβαλε τ' όνομά του για τους λόγους που ξέρουμε αλλά και το συνωμοτικό

πνεύμα με το οποίο διεξάγεται η συγκεκριμένη συζήτηση δείχνουν ότι η ανάγκη της μυστικότητας ήταν σημαντική για την επιβίωση του συγγραφέα του έργου. Ο συγγραφέας μας το δίνει επίσης να το καταλάβουμε αυτό με τον τρόπο που τελειώνει ο διάλογος των τριών φίλων στο τέλος του έργου. Αναγκάζονται να τον διακόψουν, επειδή τους πλησιάζει ανεπιθύμητο πρόσωπο, το οποίο σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να καταλάβει το περιεχόμενο της συζήτησής τους.

Οι συνθήκες της εποχής, τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και στη διαποτισμένη από το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης Ευρώπη, απαιτούν προσοχή. Οι ριζοσπαστικές ιδέες του δοκιμίου και ο έντονα καταγγελτικός του χαρακτήρας επιβάλλουν την ανωνυμία. Η αντίδραση στο φιλελεύθερο πνεύμα της επανάστασης είναι απανταχού παρούσα, όπως δείχνει η τύχη της επαναστατικής κίνησης του Ρήγα. Άλλωστε είναι η εποχή των συνωμοτικών ομαδοποιήσεων, όπως φαίνεται από τις περιπτώσεις των Καρμπονάρων και των ελεύθερων τεκτόνων. Οι τελευταίοι όπως έχει αποδειχθεί από την ιστορική έρευνα έχουν επιρροή και στον ελλαδικό χώρο. (Επτάνησα, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη) 5. Μέσα στο πολιτικό κλίμα της ανάπτυξης από τη μια φιλελευθέρων επαναστατικών ιδεών και από την άλλη της αμείλικτης καταδίωξης τους από την ευρωπαϊκή αντίδραση η έκδοση ανώνυμων κειμένων αποτελεί μια πρακτική που δεν χαρακτηρίζει μόνο τον ελληνικό χώρο αλλά ολόκληρη τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Δεν είναι μόνο ο Ανώνυμος του 1806 που εκφράζει τις ιδέες του μη αποκαλύπτοντας το πρόσωπό του, αλλά και μια σειρά άλλα κείμενα της εποχής ακολουθούν τον ίδιο δρόμο. Έτσι έχουμε τον **''Ανώνυμο του 1789''**, τον **''Ανώνυμο του 1796''** τον ανώνυμο συγγραφέα του **''Ρωσσοαγγλόγαλλου''** (1805) και τον **''Λίβελλο των Αρχιερέων''** (1810)6 Σε βαλκανικό επίπεδο έχουμε ανάλογα κείμενα την εποχή αυτή που προβάλλουν τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης γραμμένα στη ρουμάνικη γλώσσα τα οποία κυκλοφορούν χειρόγραφα στη Μολδαβία και την Τρανσυλβανία, το 1791, το 1796, το 1799 και το 1804 7

ΤΟ ΕΡΓΟ : ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΙ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ

Η Νομαρχία θεωρείται ότι κυκλοφόρησε ευρύτατα στο οθωμανοκρατούμενο ελληνικό χώρο. Τυπώθηκε σε σχήμα μικρό, 16°, διαστάσεων 0,13.7 × 0,99, όσο μια ξύλινη ταμπακέρα της εποχής με λευκό επικάλυμμα στην πρώτη και την τελευταία σελίδα. Μαζί με τον διάλογο του συγγραφέα με τους τρεις φίλους του το έργο περιλαμβάνεται σε 266 σελίδες. Τόσο των μικρών διαστάσεων σχήμα του έργου όσο και το λευκό επικάλυμμα της πρώτης και τελευταίας σελίδας γίνονται για συνωμοτικούς λόγους, εξυπηρετούσαν δηλ. την ανάγκη να μην γίνεται εύκολα αντιληπτό με την πρώτη ματιά.8

Οι ανορθογραφίες του κειμένου είναι πολλές και σοβαρές και ο συγγραφέας του έργου προειδοποιεί τους αναγνώστες του ότι σε τίποτα δεν τον βλάπτουν όσοι θα τον επικρίνουν ότι δεν ακολούθησε πιστά το συντακτικό του Γαζή.9 Ως θέμα παραμένει ακόμα και σήμερα ανοιχτό στην έρευνα του έργου, αποτελεί αντικείμενο αντικρουόμενων ερμηνειών ανάμεσα στους μελετητές και έχει συνδεθεί με την ταυτότητα του συγγραφέα. Ποιος είναι δηλ. Ανώνυμος και γιατί διαλέγει να

γράψει έτσι. Από τις ερμηνείες που έχουν προταθεί μπορούμε να επισημάνουμε αυτή που θεωρεί ότι ο συγγραφέας έχει ανεπαρκή ελληνομάθεια. Πιο συγκεκριμένα ο Σπ. Ασδραχάς θεωρεί ότι: « ο Ανώνυμος έχει εκφραστική δυνατότητα και δυνατότητα να μεταφέρει στα ελληνικά λέξεις που εκφράζουν έννοιες : έχει με δύο λόγια ελληνομάθεια που δεν συμπίπτει με τους ισχύοντες τρόπους ελληνικής σπουδής , μια σπουδή που βασίζεται στο αρχαιοελληνικό κείμενο και στην ελληνικά διατυπωμένη Γραμματική»¹⁰ και θεωρεί την ανορθογραφίες του κειμένου « συστηματικές , δηλαδή δεν μπορούν να εξηγηθούν με την παρέμβαση του τυπογράφου, με την εύκολη δηλ. εξήγηση που αγνοεί την ίδια την τεχνική της τυπογραφίας : γιατί η ανορθογραφία δεν έχει να κάνει με τα συμπλέγματα των φωνηέντων , αλλά με τη δυνατότητα διάκρισης ανάμεσα στο η και το ι. Με δύο λόγια οι ανορθογραφίες δεν οφείλονται στον τυπογράφο αλλά στον ίδιο τον συγγραφέα.»¹¹ Θεωρεί ακόμα ο ίδιος μελετητής ότι τους αρχαίους συγγραφείς που αναφέρει στο έργο του (Πλούταρχο και Ξενοφώντα) γνωρίζει από μεταφράσεις. Από αυτό ο μελετητής συμπεραίνει ότι «η διαμόρφωση ιδεολογίας και η ιστορική δηλαδή εθνική θεμελίωσή της περνά από άλλους δρόμους , εκείνους που στην περίπτωση μας είχαν ως οχήματα τα κείμενα του Διαφωτισμού , του σύγχρονου πολιτικού προβληματισμού της σύγχρονης λογοτεχνικής αισθαντικότητας , κείμενα γραμμένα στα γαλλικά και ιταλικά»¹²

Από την άλλη ο Γ. Βαλέτας θα προσεγγίσει με διαφορετικό τρόπο τις ανορθογραφίες του κειμένου θεωρώντας ότι αυτές εκφράζουν το συνωμοτικό πνεύμα με το οποίο γράφτηκε το έργο, σκοπεύουν ν' αποκρύψουν το πραγματικό πρόσωπο του συγγραφέα. Φτάνει σ' αυτό το συμπέρασμα, επειδή στο κείμενο υπάρχουν αρκετές διπλογραφίες , δηλ. μια λέξη που δίνεται ανορθόγραφα σ' ένα σημείο σε άλλο παρουσιάζεται με την κανονική της ορθογραφία. Αυτό, σύμφωνα πάντα με τον πρώτο συστηματικό εκδότη του έργου, σημαίνει ότι οι πολλές ανορθογραφίες του κειμένου « *αφέθηκαν θεληματικά αδιόρθωτες και από σκοπού*» για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Ανώνυμος δεν κατάφερε να κρατήσει έναν ανορθογραφικό κανόνα στο κείμενό του. Από την άλλη δεν μπορεί ορισμένες ανορθογραφίες να μην προβληματίσουν για την ύπαρξή τους στο κείμενο. Το όνομα του Ρήγα , του οποίου το έργο ο Ανώνυμος θαυμάζει και επαινεί σ' ολόκληρο το έργο του , τον οποίο πιθανόν να γνώριζε προσωπικά , αναφέρεται ως 'ΡΙΓΑΣ'. Είναι μάλλον απίθανο να μην γνώριζε την πραγματική ορθογραφία του ονόματός του. Ο ίδιος προβληματισμός μπορεί να διατυπωθεί για το όνομα της Ηπείρου , περιοχή στην οποία κατεξοχήν αναφέρεται η Ελληνική Νομαρχία και με την οποία ο Ανώνυμος, έχει προφανώς στενή επαφή η οποία αναφέρεται ως «*Ειπήρου*» και οι κάτοικοί της ως «*Ειπηρώται*».¹³

Οι συνθήκες μεταφοράς και διάδοσης του στον ελληνικό χώρο είναι σκοτεινές και υπάρχουν μόνο ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες γι' αυτό. Σύμφωνα έτσι με τον Σπ. Αραβαντινό τη Νομαρχία έφερε στα Γιάννενα ο Ι.Κωλέττης.

« εις αυτόν αναφέρεται το εξής συμβάν: Κατά την εξ' Ευρώπης επάνοδόν του έφερε μεθ' εαυτού και κιβώτιον πλήρες γεώμηλων , εν τω πυθμένι του οποίου είχε ασφαλώς κεκαλυμμένα πλείστα αντίτυπα του ανωνύμως εκδοθέντος εν Ιταλία έργου αυτού «*Ελληνική νομαρχία*» ,ήτις αφιερούται

«εις τον τύμβον του μεγάλου και αιμνήστου έλληνος Ρήγα»...Το περιστατικόν τούτο ... διηγείτο κατόπιν πολλάκις ο Κωλλέτης εις τους περί αυτών.» 14

Η εκτύπωση της Ελληνικής Νομαρχίας έχει εκτιμηθεί από την ιστορική έρευνα ότι έγινε σε τυπογραφείο της ελληνικής κοινότητας του Λιβόρνο. Αυτό για την ομοιότητα των τυπογραφικών χαρακτηριστικών της με άλλο βιβλίο το οποίο τυπώθηκε στο Λιβόρνο. Πρόκειται για την **Ιδέα γενική περί τινών ιδιοτήτων των σωμάτων ...** Για το έργο αυτό θεωρήθηκαν πιθανοί συγγραφείς ο Ι. Κωλλέτης και ο Γεωρ. Καλλαράς και για το λόγο αυτό θεωρήθηκαν ως πιθανοί συγγραφείς και της Νομαρχίας.¹⁵

Η εμπορική κοινότητα είναι πολύ νεότερη από άλλες ελληνικές κοινότητες της Ιταλίας. Ιδρύεται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και πνευματικό επίπεδο. Το Λιβόρνο είναι επίσης κέντρο συνωμοτικών κινήσεων Ελλήνων ριζοσπαστών. Οι Έλληνες έμποροι του Λιβόρνο εκτός από τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες ασχολούνται με την εκτύπωση, τη διάδοση βιβλίων και τη χρηματοδότηση εκδόσεων. Προωθούν βιβλία προς τον Ηπειρωτικό χώρο , καθώς οι περισσότεροι κατάγονται από την περιοχή αυτή και ιδίως από τα Γιάννενα, και προς την Ευρώπη , μέσω της Βιέννης. Από εκεί προμηθεύεται τις εκδόσεις και ο Αδ. Κοραής. Στην περίοδο 1802 – 1803 βρίσκεται στο Λιβόρνο και ο Χριστόφορος Περραιβός , ο οποίος διατηρούσε συνωμοτική αλληλογραφία με τον Αθ. Ψαλλίδα και τον κερκυραίο ιερέα Αντ. Ιδρωμένο τον οποίο ο Ανώνυμος αναφέρει με θαυμασμό για το έργο του , ενώ ο ίδιος έχει εμπλακεί στους αγώνες του Σουλίου. Άλλα πρόσωπα που επίσης η παλιότερη φιλολογική έρευνα έχει αποδόσει τη συγγραφή της Νομαρχίας βρίσκονται την εποχή της έκδοσης του έργου στο Λιβόρνο. Ο Ι. Κωλλέτης που σπούδαζε Ιατρική στην Πίζα , ο Σπ. Σπάχος και ο Αν. Σπάχος (αδελφός της τρίτης γυναίκας του Ψαλλίδα).¹⁶

Ο Γ. Βαλέτας (1949) , ο πρώτος ουσιαστικά , μετά την πρόχειρη έκδοση του Τωμαδάκη, και σημαντικότερος εκδότης του κειμένου , αναφέρεται στο πρόσωπο του συγγραφέα θεωρώντας ότι αυτός είναι άνδρας ώριμος στην ηλικία των 42 ετών, που έχει ζήσει στην Ήπειρο , είναι έμπορος στο επάγγελμα και γνωρίζει καλά την τέχνη του εμπορίου. Ο άνδρας αυτός έχει ζήσει στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην Ιταλία , είναι πολύγλωσσος και έχει πεθάνει πριν την επανάσταση. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποδίδει στο πρόσωπο του συγγραφέα και θεωρεί ότι αυτός δεν μπορεί να είναι ούτε ο Περραιβός , ούτε ο Σπάχος ούτε ο Κωλλέτης ούτε ο Καλλαράς. Είναι γνωστό ότι τα παραπάνω ονόματα έχουν κατά καιρούς ως συγγραφείς του έργου , αλλά για τον Βαλέτα δεν είναι όλοι αυτοί γιατί στην περίοδο της έκδοσης του έργου , ήταν νέοι και ανώριμοι πνευματικά για τη συγγραφή ενός τέτοιου έργου. Με βάση αυτές τις σκέψεις ο Βαλέτας θεωρεί ως συγγραφέα του έργου τον ηπειρώτη έμπορο και λόγιο Ιωάννη Δονά , ο οποίος είχε σπουδάσει Ιατρική και είχε διατελέσει γιατρός των πασάδων στην Ήπειρο. Ο Βαλέτας ακόμα απορρίπτει την άποψη ότι η Νομαρχία τυπώθηκε στο Λιβόρνο , αν και θεωρεί ότι την περίοδο της εκτύπωσης της ο συγγραφέας

της ήταν πιθανό να βρίσκονταν στο Λιβόρνο. Πιθανότερους τόπους εκτύπωσής της θεωρεί την Μπολόνια ή την Παβία της Ιταλίας , όπου το κείμενο παραδόθηκε σε τυπογράφο άγνωστο για συνωμοτικούς λόγους, ο οποίος μπορεί να μην είχε καταλάβει το περιεχόμενό της. Εκεί αποδίδει ο κριτικός τα πολλά λάθη που υπάρχουν στο κείμενο και τα οποία είναι ηθελημένα , επίσης για συνωμοτικούς λόγους. Θεωρεί ακόμα λανθασμένη την άποψη του Βρεττού – Παπαδόπουλου και την αρχική του Κ.Σάθα ότι η Νομαρχία τυπώθηκε στο Άμστερνταμ. 17

Τη χαρακτηρίζει ως έργο εταιριστικό , που η έκδοσή του συνδέεται με την ύπαρξη μουσικής εταιρείας που έδρασε μετά το θάνατο του Ρήγα τόσο στο εξωτερικό όσο και ελληνικό χώρο της εποχής , με σκοπό τη συνέχιση του έργου του. Πρωτεργάτης αυτής της εταιρείας είναι ο Χριστόφορος Περραιβός και κέντρο της δράσης της η αξιόλογη ελληνική κοινότητα του Λιβόρνο της Ιταλίας. Εκεί αναπτύσσει την επαναστατική του δράση, καλυπτόμενος πίσω από την ιδιότητα του καντηλανάφτη της εκκλησίας του Λιβόρνο. Η δράση αυτής της εταιρείας , κατά τον Βαλέτα , ξετυλίγεται ανάμεσα στο Λιβόρνο , το Παρίσι , τα Ιόνια νησιά και συγκεκριμένα την Κέρκυρα και την Πάργα. Η εταιρεία αυτή εμπνέονταν από τον καρμποναρισμό τα μέλη της δρούσαν συνωμοτικά και είχαν ψευδώνυμα και κρυπτογραφικό αλφάβητο.18

Αναφερόμενος στην ιστορική αξία του έργου αναφέρει ότι Νομαρχία είναι ο ιστορικός κρίκος που συνδέει το έργο του Ρήγα με τη Φιλική Εταιρεία και την Επανάσταση. Το έργο αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη έκφραση της επαναστατικής θεωρίας που οδήγησε στην επανάσταση. Το καταστατικό της Φιλικής Εταιρείας θεωρείται ότι συντάχθηκε με βάση τις απόψεις της Ελληνικής Νομαρχίας. Διατυπώνει ακόμα την άποψη ότι ο Σολωμός κατά τη σύνθεση του Ύμνου στην Ελευθερία , είχε υπ' όψη του τη Νομαρχία. Το ίδιο και ο Κάλβος αλλά και οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας , παραθέτοντας σχετικό χωρίο από τα απομνημονεύματα του Εμμ. Ξάνθου. 19

Η έκδοση της Ελληνικής Νομαρχίας , επισημαίνει ο Βαλέτας , συνιστά μια αποφασιστική στροφή προς την Ελλάδα. Είναι μια απόρριψη του μύθου ότι η εθνική απελευθέρωση θα μπορούσε να γίνει από κάποια ξένη δύναμη , άποψη που τη βρίσκουμε ακόμα και στον Ρήγα Βελεστινλή. Μια τέτοιου είδους απελευθέρωση ο Ανώνυμος τη θεωρεί καινούργια σκλαβιά. Ως φορέα της απελευθέρωσης θεωρεί τους Έλληνες της Ξενιτιάς. Μ' αυτή την έννοια το κείμενο μπορεί να θεωρηθεί ως εθνικό προσκλητήριο για επιστροφή των Ξενιτεμένων και σημαντικών Ελλήνων , των Ελλήνων αστών και διανοουμένων των παροικιών που έχουν αναδειχθεί απ' αυτές. Χαρακτηρίζει το κείμενο ως ένα προσεκτικό , οξυδερκές προσκλητήριο σε μια νέα κοινωνική τάξη που έχει διαμορφωθεί στο εξωτερικό , στις παροικίες και την οποία αναγνωρίζει ως βασικό κοινωνικό υποκείμενο μιας μελλοντικής εθνικής ανεξαρτησίας και αναγέννησης. Η απεύθυνσή του προς συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα είναι και προσεκτική και πατάει στο έδαφος της κοινωνικής πραγματικότητας. Η Ελληνική Νομαρχία είναι η ιδεολογική έκφραση μιας ιδιαίτερης κοινωνικής πραγματικότητας , της μεγάλης οικονομικής ακμής που γνωρίζει ο ελληνισμός με τους ναπολεόντειους πολέμους. Από τον ηπειρωτικό αποκλεισμό της Αγγλίας εξαιτίας αυτών των πολέμων , όλο το εμπόριο της Μεσογείου έρχεται στα χέρια των Ελλήνων. Έτσι ένα τμήμα της αστικής τάξης των παροικιών έχει θεμελιώσει

οικονομικά συμφέροντα στην Ελλάδα και την Ανατολή , επιδιώκει να διατηρήσει την κυριαρχία του στο χώρο αυτό και αν είναι δυνατόν να την μονιμοποιήσει , εκμεταλλευόμενο την ευκαιρία που του παρέχουν οι ναπολεόντιοι πόλεμοι με τον ηπειρωτικό αποκλεισμό των ξένων κεφαλαίων. Εμπόδιο προς σ' αυτή την επιδιωκόμενη κυριαρχία είναι και η οθωμανική κυριαρχία με τα εμπόδια που έβαζε στην οικονομική ανάπτυξη. (φόροι , καταπίεση , έλλειψη εγχώριας αγοράς). Παράλληλα η οικονομική αυτή κυριαρχία προκαλεί ένα ρεύμα μισελληνισμού που κάνει τους Έλληνες ν' *«ανακαλύπτουν τον εαυτό τους , αναμετρούν τις δυνάμεις τους και αντικρύζουν το απελευθερωτικό τους πρόβλημα σε μια νέα ρεαλιστική ανεξάρτητη εθνική προοπτική»*. Σύμφωνα πάντα με τον Βαλέτα *« από εδώ βγαίνει η Νομαρχία»* 20

Το έργο κομίζει μια διαφορετική αντίληψη για τη σχέση ανάμεσα στην ανεξαρτησία και την αναγέννηση του έθνους. Είναι στον αντίποδα των ιδεών του Κοραή όταν διακηρύττει :

« μην στοχάζεσθε , ω Έλληνες , ότι χρειάζονται αιώνες για να καλλωπισθή το γένος μας , καθώς πρέπει. Ουχί ω Έλληνες. Το να ελευθερωθή και να καλωπισθή είναι ένα και το αυτό και θέλη ακολουθήσει εις τον ίδιον καιρόν» 21

Είναι μια παρέμβαση στις συζητήσεις της εποχής για το αν και κατά πόσο είναι εφικτή η ανεξαρτησία των Ελλήνων. Προτείνοντας τα παραδείγματα των Σέρβων , των Σουλιωτών και της κλεφτουριάς προασπαθεί να πείσει τους συμπατριώτες του ότι ο δρόμος της ανεξαρτησίας είναι δυνατός και αποτελεσματικός.

Ο Ν. Βέης (1948) θεωρεί ως πιθανότερο συγγραφέα της Ελληνικής Νομαρχίας τον Χριστόφορο Περραιβό, αλλά πιστεύει ότι δεν έχει γραφεί όλο το έργο απ' αυτόν. Αλλά κι αν δεν είναι συγγραφέας ο Περραιβός σίγουρα είναι αυτός που έδωσε το υλικό για τη συγγραφή της Νομαρχίας. Είναι σίγουρα οι συγκρούσεις του Περραιβού με τους δεσποτάδες της Ηπείρου που κάνουν τον Βέη να τον θεωρήσει ως πιθανό συγγραφέα του έργου. Ο συγκεκριμένος μελετητής, θεωρεί ως πιθανότερο τόπο έκδοσης του έργου το Λιβόρνο ή την Πίζα. Για την πατρότητα του συγγραφέα , θεωρεί ότι αυτός μπορεί να μην είναι Ηπειρώτης αλλά και Θεσσαλός ή Μοραΐτης. Στο τέλος της σχετικής εργασίας του θέτει δύο ερωτήματα με τα οποία τελειώνει την ερευνα του : α. Αν η Ελληνική Νομαρχία είναι γραμμένη από ένα πρόσωπο ή από μια ομάδα Ελλήνων , μια συντροφία που εμπνέεται από τα κηρύγματα του Ρήγα και συνεχίζει το έργο του. β. με το να θεωρείται επαναστατικό και συνωμοτικό έργο η Νομαρχία θα πρέπει να αναζητηθούν σ' αυτό πλαστά στοιχεία , όπως υπάρχουν τέτοια στοιχεία στα έργα αυτής της κατηγορίας. 22

Ο Ν.Β.Τωμαδάκης (1948) θεωρεί συγγραφέα της ελληνικής Νομαρχίας τον Σπ. Σπάχο , ακολουθώντας στο σημείο αυτό τον Α. Παπαδόπουλο – Βρεττό τη γνώμη του οποίου θεωρεί έγκυρη, λόγω του ότι ο Βρεττός έζησε (- 1829) στην Κέρκυρα ως βιβλιοθηκάριος του Γκίλφορντ και της Ιονίου Ακαδημίας , γνωρίζει πρόσωπα και πράγματα και είναι βέβαιος ότι πήρε την πληροφορία από τον Α. Ιδρωμένο. Η θέση αυτή του Τωμαδάκη αντικρούστηκε από τον Βαλέτα με το επιχειρήμα

ότι αν ο Βρεττός γνώριζε την ύπαρξη της Νομαρχίας θα την είχε καταγράψει στην Βιβλιογραφία του (1845) , πράγμα που δεν έγινε , ενώ στην αναφορά του σ' αυτήν δίνεται λάθος το σχήμα του έργου (8° αντί για 16° που είναι το σωστό) και χωρίς αριθμό σελίδων , πράγμα που σημαίνει ό τι δεν είχε δει το βιβλίο ούτε γνώριζε κάτι πριν γι' αυτό πριν το 1845. 23

Η θέση ότι συγγραφέας του έργου είναι ο ηπειρώτης λόγιος και διαφωτιστής Αθ . Ψαλλίδας έχει υποστηριχθεί μέχρι σήμερα με σοβαρά και αξιοπρόσεκτα επιχειρήματα στη βιβλιογραφία του έργου. Η άποψη αυτή έχει υποστηριχθεί αρχικά από τον καθηγητή Χρ. Φράγκο με μια σχετική μελέτη του το 1972. Στην έρευνα αυτή ο ερευνητής διαπιστώνει ότι ο συγγραφέας δεν είναι κάποιος Έλληνας που ζει στο εξωτερικό αλλά στα Γιάννενα , έβλεπε τι γίνονταν γύρω του και είχε ενημέρωση για τα νέα ρεύματα των ιδεών στις άλλες χώρες. Κάθε φορά που αναφέρεται σε παθήματα των Ελλήνων αναφέρει περιστατικά από την περιοχή των Ιωαννίνων. Αυτό είναι απόδειξη της γνώσης των πραγμάτων της πόλης. Επίσης μιλάει για τους Σουλιώτες σα να έχει χρησιμοποιήσει πληροφορίες που έχουν φτάσει στα Γιάννενα από την περιοχή Σουλίου. Όλα αυτά σημαίνουν ότι ο συγγραφέας δεν πρέπει ν' αναζητηθεί ανάμεσα στους εμπόρους της εποχής , οι οποίοι έχουν γράψει λίγα πράγματα , αλλά ανάμεσα στους λόγιους της εποχής. Πιστεύει ότι έχουν γίνει ακόμα πολλές παραποιήσεις στο κείμενο για να μην φανερωθεί το πραγματικό πρόσωπο του συγγραφέα. Στο κείμενο υπάρχουν εκφραστικές ιδιορρυθμίες ανάλογες μ' αυτές που συναντάμε σε έργα του Ψαλλίδα. (κρότος , αγκαλά , ουτιδανώτατε) αλλά και ομοιότητα σε βασικές απόψεις του Ανώνυμου και του Ψαλλίδα. Ο Ανώνυμος καλεί τους Έλληνες του εξωτερικού να έλθουν στην πατρίδα τους και να βοηθήσουν στην απελευθέρωσή της. Αυτό είναι κάτι που το βρίσκουμε και στο έργο του Ψαλλίδα "Καλλοκινήματα". Ομοιότητα απόψεων ανάμεσα στο κείμενο της ελληνικής Νομαρχίας και έργων του Ψαλλίδα υπάρχει και για άλλα θέματα. Οι θέσεις του Ανώνυμου στο θέμα της ευδαιμονίας ταιριάζουν μ' αυτές που ο Ψαλλίδας αναπτύσσει στο έργο του " Αληθής Ευδαιμονία". Πανομοιότυπες είναι και οι θέσεις του Ανώνυμου για το θέμα της διδασκαλίας της Φυσικής και τον ρόλο της Παιδείας μ' αυτές του Ψαλλίδα. Τέλος ένας ανέκδοτος λόγος του Ψαλλίδα από τα ακατατάχτα και αχρονολόγητα έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους που παραθέτει στο παράρτημα της εργασίας του ο Φράγκος , δείχνει μια επίσης ομοιότητα των θέσεων του Ψαλλίδα για την επικαιρότητα της απελευθέρωσης μ' αυτές του Ανώνυμου. 24

Στα πρόσωπα που ακόμα έχουν προταθεί ως συγγραφείς της Ελληνικής Νομαρχίας περιλαμβάνονται αυτό του Κορίνθιου γιατρού Γ.Καλλαρά (Κ. Παπαχρίστος) αλλά και του Α. Κοραή. (Μ. Μαντούβαλου) 25 Ο Κοραής βέβαια συμπληρώνει μηδαμινές πιθανότητες να είναι συγγραφέας ενός τέτοιου έργου , καθώς ο βασικός πυρήνας των ιδεών της Ελληνικής Νομαρχίας γύρω από την επικαιρότητα της επανάστασης και της παρακίνησης των Ελλήνων σε μια τέτοια κατεύθυνση είναι στον αντίποδα των απόψεων του για την απελευθέρωση των Ελλήνων.

Το έργο δεν γράφτηκε σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο , αλλά σιγά – σιγά σε διάφορα χρονικά διαστήματα στα οποία ο συγγραφέας αναλογίζονταν τα δεινά της πατρίδας του και θλίβονταν.

« Και ανάμεσα εις τον λαβύρινθον τοσούτων θλιβερών στοχασμών , όλως ενθουσιασμένος ελάμβανα το κονδύλι και ολίγον χαρτάκι και έγγραφα ό,τι ο ενθουσιασμός μου και η αλήθεια του πράγματος μοι επαγόρευεν σ' εκείνη τη στιγμήν. Αφού δε το ετελείωνα , έρριπτον εις εν κιβώτιον το γεγραμμένον χαρτίον και ούτως ανεπαύετο οπωσοούν η ψυχή μου. Τοιουτοτρόπως , ω αγαπητοί , ηκολούθησα δια πολύν καιρόν , όταν τέλος πάντων, η ποσότης των αυτών χαρτίων με κατέστησε περίεργον να τα αναγνώσω.» Στην αρχική του μορφή το έργο και σκόρπιους στοχασμούς τα οποία είχαν γραφεί σε τρεις γλώσσες : άλλα στα ιταλικά , άλλα στα γαλλικά και άλλα στα ελληνικά. Στο διάλογο που παρουσιάζεται στο τέλος αναφέρεται στην έλλειψη συστηματικότητας που χαρακτηρίζει το έργο λόγω της συντομίας του. «Η αυτή συντομία με υποχρέωσε να βάλω εις υποσημειώσεις πολλά πράγματα , όπου έπρεπε να μιλήση κανείς τινάς εις διάφορα ξεχωριστά κεφάλαια δι' αυτά.» (Ελληνική Νομαρχία , εκδ. ΚΑΛΒΟΣ , Αθήνα, 1980, 186-187)

Σ' ό, τι αφορά τους λόγους έκδοσης αυτού του κειμένου ο Ανώνυμος αναφέρει ότι είναι βασικά δύο , ενώ μέσα από τη συζήτηση με τους δύο φίλους του αναφέρει και έναν τρίτο. Ο πρώτος λόγος είναι να ωφεληθούν όσοι θέλουν να το διαβάσουν με την ίδια αγάπη με την οποία ο συγγραφέας το έγραψε και δεύτερο για να παρακινήσει τους λόγιους της εποχής του (τους προκομμένους του γένους) να γράψουν για το θέμα πληρέστερα έργα. Και ο τρίτος λόγος είναι η έκφραση ευγνωμοσύνης προς την πατρίδα του , αν μελλοντικά ο θάνατος του στερήσει τη δυνατότητα να της προσφέρει κάτι πιο ουσιαστικό. Στο ερώτημα των φίλων του γιατί έβαλε στο έργο τον τίτλο "Ελληνική Νομαρχία" , αφού αυτός δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο περιεχόμενο του έργου , ο Ανώνυμος συμφωνεί ότι έτσι είναι τα πράγματα , αλλά δεν δίνει καμιά απάντηση καθώς η συζήτηση διακόπτεται εξαιτίας ενός προσώπου που πλησιάζει την παρέα των τριών φίλων και δεν πρέπει να αντιληφθεί αυτά που συζητούνται. (Ελληνική Νομαρχία , οπ. παρ. σελ. 188)

Το έργο αφιερώνεται στη μνήμη του Ρ. Βελεστινλή ως έκφραση ευγνωμοσύνης για τη θανάτωσή του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδας. Η περιγραφή μάλιστα του προσώπου του Ρήγα δείχνει σύμφωνα με μελετητές του έργου ότι υπήρχε προσωπική γνωριμία ανάμεσα στον συγγραφέα και στον μεγάλο Θεσσαλό επαναστάτη. Έτσι ο Τ. Βουρνάς κάνει λόγο για «την εκτέλεση μιας ιδεολογικής διαθήκης οργανωμένης ομάδας από την οποία έλειπε ο αρχηγός της»²⁶

Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ "ΑΝΩΝΥΜΟΥ"

Το "στοχάσου, και αρκεί " είναι το βασικό απόφθεγμα το οποίο βρίσκεται στην αρχή του κειμένου και δηλώνει την προσπάθεια του συγγραφέα να κάνει τους υπόδουλους Έλληνες να σκεφτούν πάνω στα πραγματικά αίτια της κατάστασης τους. Δηλώνει ακόμα ο "Ανώνυμος" με το απόφθεγμα αυτό την πίστη του στη δυνατότητα της ανθρώπινης σκέψης και κατ' επέκταση της λογικής να χαράξει δρόμους για την έξοδο από τη δυστυχία και την κατάρπωση. Από την άποψη

αυτή θα πρέπει να παραλληλιστεί με την εμβληματική φράση του διαφωτισμού , όπως την είχε διατυπώσει ο Kant , sapere aude. (να έχεις το θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου). 27

Ο άνθρωπος θεωρείται λογικό ον το οποίο έχει μια κλίση προς το καλύτερο και στην αναζήτηση καλύτερων καταστάσεων, στις οποίες θέλει να ζήσει.

Με μια μικρή επιστολή που υπάρχει στην αρχή του έργου ο " Ανώνυμος " ξεκαθαρίζει τι είναι και από ποιους πρέπει να διαβαστεί το έργο του. Λέει ότι γράφει μια διεξοδική επιστολή προς τους "Ελληνας" την οποία δεν θα πρέπει να μπουν στον κόπο να διαβάσουν όσοι προφέρουν το όνομα της Ελλάδας χωρίς ν' αναστενάζουν. Στη συνέχεια του έργου καταγγέλλεται η οθωμανική τυραννία και οι συνεργοί της και παράλληλα ο άγνωστος συγγραφέας της καταθέτει τη δική του πρόταση για το πολίτευμα του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Η ευτυχία του ανθρώπου συνδέεται με το είδος του πολιτεύματος με το οποίο διοικείται το κράτος. Ο "Ανώνυμος " είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός και ξεκάθαρος σ' αυτό το σημείο:

' η ευτυχία κρέμεται από την διοίκησιν , η οποία ημπορεί να μας καταστήσει ευτυχείς μόνον τότε, όταν αρέσκη των περισσοτέρων." 27α

Ο Ανώνυμος ξεκινάει το κείμενό του , απευθυνόμενος στους ελεύθερους προγόνους του και τους καλεί να ενδυναμώσουν το ζήλο του με τα ηρωικά τους κατορθώματα για να μπορέσει να δείξει τα ωφέληματα της ελευθερίας. Αναφέρει ότι το κείμενό του δεν πρόκειται να το καλλωπίσουν ρητορικά σχήματα αλλά η διήγηση τέτοιων πράξεων. Μ' αυτή του την αναφορά ο συγγραφέας του έργου φαίνεται να έχει υιοθετήσει το σχήμα της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού από την αρχαιότητα.

Συνεχίζοντας τη διαπραγμάτευση του θέματός του , τονίζει την ανάγκη έρευνας και αμφιβολίας για την αναζήτηση της αλήθειας , καθώς και της διασταύρωσης των στοιχείων που κατατίθενται από διάφορα πρόσωπα από τα οποία αναζητούνται στοιχεία , καθώς και της κατανόησης των κινήτρων τους να μιλήσουν. Τα όποια στοιχεία συλλέγονται δεν είναι εξαρχής δεκτά , αλλά πρέπει να ελέγχονται , μας λέει ο Ανώνυμος, καταθέτοντας έτσι τη μεθοδολογία του για τη δική του μελέτη.27β

Διαπιστώνοντας στη συνέχεια τον σχετικό και όχι απόλυτο χαρακτήρα της ανθρώπινης ευτυχίας, ότι δηλ. ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι ευτυχής σε όλα αλλά όσο το δυνατόν ευτυχής, περνάει στην έκθεση της κοινωνικοπολιτικής του θεωρίας. Η προσπάθεια του ανθρώπου για την κατάκτηση της ευτυχίας ταυτίζεται με τον αγώνα να εξαλείψει τη δυστυχήματα που τον βασανίζουν , υπακούοντας στη θέλησή του. Ο Άνθρωπος στη σκέψη του "Ανώνυμου" είναι ον λογικό προικισμένο από τη φύση με αυτή την ικανότητα καθώς και με την ικανότητα να της σύγκρισης των πραγμάτων. Επίσης τον διακρίνει η τάση να τείνει προς το καλύτερο.28 Πρόκειται για μια αισιόδοξη

θεώρηση της ανθρώπινης φύσης , μια θεώρηση που επιτρέπει τη διατύπωση κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων που επιτρέπουν τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων. Στην περίπτωση του Ανώνυμου αυτή η θεώρηση του ανθρώπου του επιτρέπει τη διατύπωση του αιτήματος της εθνικής απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό. Η ομοιότητα με τις αναλύσεις των διαφωτιστών της Ευρώπης είναι φανερή τόσο στο σημείο που αναφέρεται στην έλλογη φύση του ανθρώπου , όσο και στην αναφορά του για το πέρασμα του ανθρώπου από το στάδιο της φυσικής στο στάδιο της κοινωνικής ζωής. Η σχετική αναφορά θυμίζει τον Ζ.Ζ.Ρουσσώ στο **“Κοινωνικό Συμβόλαιο”**. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος έφυγε από τη φύση και οργάνωσε τη ζωή του στο πλαίσιο της κοινωνίας , έχασε την αληθινή του ευτυχία , έγινε δούλος όχι μόνο του εαυτού του αλλά και των ίδιων των άψυχων πραγμάτων. Πρώτα στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής επικράτησε η αναρχία , όπου ο ισχυρότερος επιβάλλονταν πάνω στους αδύναμους. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης , που διαμορφώθηκε στο πρώτο στάδιο της κοινωνικής ζωής αλλά και από αδυναμία να επανέλθει στην πρότερη φυσική ζωή , εμφανίσθηκε μια νέα μορφή διοίκησης , η μοναρχία , όπου , όπως αναφέρει ο *“ Ανώνυμος”*:

« η σκιά του θρόνου (κατέληξε , ενν. ΧΡ) ν’ απομωραίνει τας ψυχάς των ανθρώπων.» Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν να μετατραπεί γρήγορα η Μοναρχία σε τυραννία. Στο πολίτευμα αυτό: *« τα ελαττώματα (είναι) όχι πλέον μισητά , αλλά επαινετά και επιθυμητά ... Ιδού η αδικία με το ξίφος εις την δεξιάν να καταπατή την αρετήν και να διώκη την δικαιοσύνην. Ιδού...»*²⁹

Η πολιτική αυτή κατάσταση έδειξε στους ανθρώπους να αναζητήσουν ένα άλλο είδος διοίκησης στο οποίο θα κυριαρχεί η αρετή και η ευτυχία.

Το πολίτευμα που μπορεί να πραγματώσει αυτή την ευτυχία δεν είναι άλλο απ' αυτό της Νομαρχίας, δηλ. της κυριαρχίας του νόμου και της εξασφάλισης της ελευθερίας για όλα τα μέλη της πολιτείας μέσω της υπακοής σ' αυτόν. Το είδος αυτό διοίκησης μπορεί να είναι συμβατό τόσο με τη δημοκρατία όσο και με τη μοναρχία. Προφανώς ο *“Ανώνυμος”* εδώ εννοεί τη συνταγματική μοναρχία , αφού η δέσμευση του μονάρχη από τον συνταγματικό κανόνα αποτελεί μια έκφραση των θεμελιακών αρχών της νομαρχιακής διοίκησης. Μ' αυτή την έννοια δεν φαίνεται ν' αποκλείει τη συνταγματική νομαρχία ως πολίτευμα του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Η ελευθερία κατά τον Ανώνυμο υπάρχει σε όλα τα πολιτεύματα αλλά με διαφορετικό νόημα στο καθένα. Στην αναρχία είναι ελεύθεροι μόνο οι ισχυρότεροι , στη μοναρχία μόνο ο ένας , στην τυραννία κανένας. Η Νομαρχία περιγράφεται σε αντιδιαστολή με την αναρχία και την απόλυτη μοναρχία, ως το πολίτευμα που εξασφαλίζει την ελευθερία σε όλους.

*“Υπό της Νομαρχίας , τέλος πάντων , η ελευθερία ευρίσκεται εις όλους , ωσάν οπού όλοι κοινώς την αφιέρωσαν εις τους νόμους , τους οποίους διέταξαν αυτοί οι ίδιοι , και υπακούοντας τους καθείς υπακούει εις την θέλησιν του , και είναι ελεύθερος.”*³⁰

Μέσω των νόμων " οι άνθρωποι χαίρονται μίαν απόλυτον ομοιότητα" δηλ. ισότητα³⁰. Στον αντίποδα των τυραννικών πολιτευμάτων που κυριαρχεί η θέληση του ηγεμόνα ο "Ανώνυμος" ακολουθώντας τον Μοντεσκιέ θα προτείνει την κυριαρχία του νόμου και την δέσμευση της πολιτικής εξουσίας και των ενεργειών της απ' αυτόν. Το πολίτευμα της Νομαρχίας είναι αυτό που προσφέρει στους ανθρώπους τα μέσα και τις ευκαιρίες προκειμένου αυτοί να αναπτύξουν τις ικανότητές τους.

Διακρίνει τρεις αιτίες της ανισότητας (ανομοιοότητας) των ανθρώπων : α. τη φύση β. την ανατροφή γ. την τύχη.³¹ Η Νομαρχία δεν επιδιώκει να εξισώσει όλους τους ανθρώπους ως προς την κοινωνική τους κατάσταση αλλά να μετριάσει με τους νόμους τη φυσική ανομοιοότητα. Μέσω των νόμων όλοι οι άνθρωποι χαίρονται την απόλυτη πολιτική ομοιότητα.(ισότητα) Είναι μια από τις πρώτες αναφορές στην έννοια του κράτους δικαίου στη νεοελληνική σκέψη , εξαιρετικά πρωτοποριακή για τις συνθήκες της εποχής του.

Η Νομαρχία δεν περιγράφεται από τον Ανώνυμο ως ιδανικό και αιώνιο πολίτευμα. Αντίθετα ο συγγραφέας του έργου φαίνεται ότι έχει επίγνωση και της φθοράς της μέσα στο χρόνο αλλά και του κινδύνου να ξεφύγει από τις αρχές της και να μετατραπεί σε διαφορετικό πολίτευμα , συγκεκριμένα σε ολιγαρχία. Ως έργο ανθρώπινο δεν μπορεί παρά να είναι ατελές που υπόκειται στο νόμο της φθοράς.

« ... και ούτως αφού διέλθη την νηπιότητα , τη νεότητα , την ανδρότητα , τέλος πάντων γηράζει και αποθαίνει»³².

Η θεωρία της φθοράς των πολιτευμάτων είναι γνωστή στους νεότερους χρόνους με τον Μακιαβέλλι. Στις απόψεις του Μακιαβέλλι στηρίζεται και ο συγγραφέας της Νομαρχίας , όπως αυτός πραγματεύτηκε το θέμα της κοινωνικής διαφθοράς στις " Φλωρεντινές Ιστορίες". Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για κάτι τέτοιο είναι η διαφθορά των ηθών όπου:

« ο καιρός και η πολυτέλεια αδυνατίζουν την ενέργειαν των νόμων και αρχίζει το μέγα κτίριον να τρέμη και η πολιτεία βαδίζει προς τον θάνατον»³³

Σε μια τέτοια κατάσταση χάνεται η αγάπη που δένει όλα τα μέλη της πολιτείας σ' ένα ενιαίο σύνολο και αντικαθίσταται από τον φθόνο και την καχυποψία. Στο πλαίσιο αυτό γεννάται στις ψυχές όλων των πολιτών η επιθυμία για εξουσία. Οι πολίτες παύουν να σκέφτονται και να στοχεύουν στο γενικό καλό , αλλά «ο καθείς φοβούμενος να μην είναι δυναστευόμενος , θέλει να δυναστεύση και τότε οι αρχηγοί αρπάζοντες τους νόμους εις τας χείρας των, ίσως χωρίς να το καταλάβουν , παραχρήμα ο λαός γίνεται δούλος και αυτοί τύραννοι»³⁴ Έτσι η Νομαρχία μετατρέπεται σε ολιγαρχία. Το επόμενο στάδιο είναι η μετατροπή της ολιγαρχίας σε μοναρχία , καθώς ανάμεσα στους άρχοντες του ολιγαρχικού πολιτεύματος

« ένας ο πονηρότερος , ο οποίος δυναστεύοντας τους λοιπούς υψώνεται εις τον θρόνον και γίνεται μονάρχης , ήτοι τύραννος ... Η τυραννία ταυτίζεται με τη μοναρχία – « εις ουδέν διαφέρει κατά την έκφραση του συγγραφέα – αφού άλλο δεν είναι παρά μια ανεξάρτητος και απολελυμένη αρχή ενός προς τους άλλους» 35

ο πλαίσιο αυτής της διαπίστωσης προχωρά σε μια σύντομη κριτική των βασιλικών πολιτευμάτων και της σχέσης των βασιλέων με τον λαό

*« την σήμερον , όπου τα εννέα δέκατα της οικουμένης είναι δούλοι και υπό της τυραννίας βασανίζονται».*³⁶

Προφανώς το απόσπασμα αφορά τις ευρωπαϊκές μοναρχίες , μ' αυτές που ο ανερχόμενος αστικός κόσμος βρέθηκε σε αντίθεση μαζί τους με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση του Λουδοβίκου ΙΣΤ ' της Γαλλίας την εποχή της επανάστασης. Τα πολιτεύματα αυτά θεωρείται ότι δεν διαφέρουν σε τίποτα από την τυραννική εξουσία των Οθωμανών παρά μόνον στο ότι προσποιούνται. Οι βασιλείς *« αδικούσι , κλέπτουσι , αρπάζουσι»*³⁷ Οι πράξεις τους στηρίζονται σε νόμους τους οποίους οι ίδιοι έχουν φτιάξει , προφανώς στα μέτρα τους. Το 'αυτοί μονοί που χρησιμοποιεί ο Ανώνυμος στο κείμενο δηλώνει τον τρόπο δημιουργίας του νόμου στο ολιγαρχικό και μοναρχικό πολίτευμα σε αντιδιαστολή μ' αυτό της Νομαρχίας. Αυτός δεν εκβράζει παρά μόνον τη βούληση του ηγεμόνα και όχι τη γενική θέληση , δημιουργείται από τον ίδιο και όχι για την επίτευξη της γενικής πολιτικής ισότητας , όπως αποσκοπεί η θεσμοθέτηση νόμων στο πολίτευμα της Νομαρχίας. Οι βασιλείς αποφασίζουν εύκολα και για ασήμαντες αιτίες τον θάνατο των ανθρώπων , θεωρούν ότι είναι υποχρέωση των υπηκόων τους να τους υπακούουν , δεν μπορούν ν' αποδεχτούν αντίρρηση για τις αποφάσεις τους και τις επιλογές τους και γι ' αυτό δεν μπορούν ν' αποκτήσουν αποδοχή στις πράξεις τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

«όποιος δεν ακούει ποτέ το όχι σπανίως του τυχαίνει το ναι » (Βαλέτας σελ. 111-112) Ιδιαίτερης σημασίας είναι η παρατήρηση του συγγραφέα του έργου ότι « αυτοί (δηλ. οι βασιλείς), ω Έλληνες δια μέσου της θρησκείας και των νόμων , εκτελούσι τα όσα η κακία τους διδάσκει»³⁸

καθώς βλέπει τη σχέση θρησκείας και πολιτικής εξουσίας, ότι η δηλ. η θρησκεία γίνεται όργανο άσκησης μιας άδικης και καταπιεστικής εξουσίας.

Σημαντική αποδεικνύεται η επιρροή του Μακιαβέλλι και της λεγόμενης νεορωμαϊκής πολιτικής σκέψης ³⁸ και στη σύλληψη της έννοιας της ελευθερίας από τον ' 'Ανώνυμο". Ο μετασχηματισμός που εισάγει ο Μακιαβέλλι στους νεότερους χρόνους στην έννοια της πολιτικής ελευθερίας είναι ουσιαστικός: η πολιτική ελευθερία δεν είναι απλώς η ελευθερία της πολιτείας έναντι άλλων πολιτειών αλλά η ελευθερία των μελών της έναντι της ίδιας της εξουσίας της. Η ελευθερία επίσης

στο κείμενο της Νομαρχίας δεν κατανοείται απλά ως μια ιδανική κατάσταση του κράτους αλλά ως ένα θεμελιώδες ανθρώπινο χαρακτηριστικό και επομένως γίνεται αντιληπτή ως κατάσταση και των μελών της πολιτείας. Επιπλέον η ύπαρξη ελεύθερης πολιτείας είναι προϋπόθεση για την ύπαρξη ενάρετων πολιτών.

Για την κατάσταση της δουλείας πιστεύει ότι ευθύνονται οι περιστάσεις και η κακή διοίκηση κι αυτό προσπαθεί να το κάνει κατανοητό στους συμπατριώτες του , με απλά και κατανοητά παραδείγματα. Λέει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι δημιουργήματα της φύσης και δεν διαφέρουν σε τίποτα στον τρόπο με τον οποίο η φύση τους αντιμετωπίζει. Καταλαβαίνει τις δυσκολίες του εγχειρήματος να κάνει τους υπόδουλους να σκεφτούν μ' έναν διαφορετικό τρόπο , έτσι ώστε να κατανοήσουν τα πραγματικά αίτια της δουλείας τους και προπαντός να συνειδητοποιήσουν ότι μπορούν να ξεφύγουν από την κατάσταση της δουλείας.

« Ο δούλος , διαπιστώνει ο Ανώνυμος , πιστευσατέ μοι αδελφοί ποτέ δεν στοχάζεται ότι είναι όμοιος με τον κύριό του , αλλά είναι σχεδόν βέβαιος ότι αυτός πρέπει να είναι δούλος , και εκείνος κύριος. Βαβαί» Θεωρεί την κατάσταση της ανελευθερίας στην οποία εγεννήθη φυσική και πιστεύει ότι «εγεννήθη σκλάβος και ούτε τόλμη καν να κατυχήση την γένναν του.»³⁹

Ο "Ανώνυμος" προσπαθεί να δείξει ότι ο υπόδουλος βιώνει την πραγματική κατάσταση αντίστροφα από αυτή που πραγματικά είναι. Το συμπέρασμά του είναι ότι :

« μόνον η ελευθερία αποκαταστεί τους ανθρώπους ενάρετους και εμφυτεύει εις τας καρδίας όλων των πολιτών την άμιλλαν προς το ευ πράττειν...»⁴⁰

Η κατάσταση της ελευθερίας , η ύπαρξη δηλ. μιας ελεύθερης πολιτείας είναι αυτή που μπορεί ν' αναδείξει άξια υποκείμενα. Αυτή παρουσιάζεται

«ως καλλιεργημένον περιβάλλον προς τα άνθη του» και γι ' αυτό «η ελευθερία είναι αναγκαιότερα και από την ίδια την ύπαρξιν των ανθρώπων.»⁴¹

Το έργο χαρακτηρίζουν οι πολλές αναφορές του στην περιοχή της Ηπείρου , πράγμα που φανερώνει την ιδιαίτερη σχέση του συγγραφέα του έργου με τη συγκεκριμένη περιοχή , στην οποία προφανώς έχει ζήσει αρκετά και γνωρίζει πρόσωπα , πράγματα και καταστάσεις αρκετά καλά. Συζητάει για την κατάσταση της τυραννίας που υπάρχει στην περιοχή , που είναι ιδιαίτερα σκληρή από τη στιγμή που ανέρχεται στο θρόνο της εξουσίας ο Αλής ο Τεπενενλής. Στο έργο ο Αλής ζωγραφίζεται με τα μελανότερα χρώματα , ενώ τον συγγραφέα προβληματίζει η αποδοχή της τυραννίας του από πολλά μέρη της Ηπείρου. Ως αιτία γι ' αυτό ο Ανώνυμος θεωρεί και την πριν απ' αυτόν ύπαρξη δουλείας. Η τυραννία υπήρχε και πριν τον Αλή και απλώς οι υπόδουλοι άλλαξαν τύραννο. Διαχωρίζει από τους υπόλοιπους Ηπειρώτες τους Σουλιώτες τους οποίους χαρακτηρίζει ανθρώπους συνηθισμένους

«εις τον θεληματικόν κόπον μιας ησύχου ζωής , ανυπόδουλοι εξ αρχής της κατοικήσεως των εις εκείνα τα υψηλά βουνά , έζουν ευτυχείς μακράν από τη πολιτέλειαν και την κακοήθειαν των διεφθαρμένων πολιτειών...» οι οποίοι «... παρακινούμενοι από τον θεϊόν έρωτα της ελευθερίας και της πατρίδος των , εταπείνωσαν την αυθάδειαν του τυράννου ... σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Ηπειρώτες οι οποίοι επειδή δεν απεφάσισαν εν καιρώ να συντρίψουν τοσούτον ζυγόν .. όθεν και ήυξησεν βαθμηδόν και εστερεώθη τόσον, ώστε οπού και ο ίδιος ο τύραννος θαυμάζει δια την αναισθησίαν των δούλων του.» 42

Από το πάνθεο των προτύπων για την εθνική ελευθερία δεν θα μπορούσε να λείπει ο Ρήγας , για τον οποίο ο συγγραφέας γράφει με τέτοιο τρόπο ώστε να φαίνεται ότι το έργο του του ήταν οικείο, ίσως και το ίδιο το πρόσωπό του. Εξάλλου το έργο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του. Αναφέρεται στο εθνεγερτικό έργο του Ρήγα , όσο στο γεγονός της προδοσίας του από τον Οικονόμου , τον οποίο ο Ρήγας δεν εμπιστεύονταν και δεν αποκάλυπτε τα επαναστατικά μυστικά του , αλλά η κακή τύχη οδήγησε το γράμμα στα χέρια του και στην αποκάλυψη του περιεχόμενό του.⁴³

Στο κείμενο γίνεται επίσης αναφορά στην αξία της στρατηγικής ως στρατιωτικής τέχνης που μπορεί να εξασφαλίσει την νίκη ολιγάριθμων στρατευμάτων πάνω σε πολυάριθμα και πάνοπλα. Αναφέρονται στην περίπτωση αυτή παραδείγματα από την ιστορία. Η αναγκαιότητα αναφοράς από τον Ανώνυμο στη στρατηγική τέχνη είναι εμφανής. Καθώς έχουν ωριμάσει στο πολιτικό επίπεδο οι συνθήκες για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού είναι αναγκαία η γνώση της τέχνης εκείνης που μπορεί να εξασφαλίσει τη νίκη και την απόκτηση της ελευθερίας. Είναι γι' αυτό το λόγο απαραίτητη η γνώση της στρατηγικής και τακτικής. Η τακτική ακόμα κατά τον Ανώνυμο αποβλέπει στη γνώση και την απόκτηση ικανότητας διεξαγωγής όλων των μορφών πολέμου. Όχι μόνο τον πόλεμο στην ανοιχτή πεδιάδα αλλά και την πολιορκία των κάστρων και σε δύσκολα και ορεινά εδάφη. Η αναφορά του Ανώνυμου στη στρατηγική τέχνη δεν έχει το χαρακτήρα μιας ολοκληρωμένης πρότασης στρατηγικής για τη διεξαγωγή του αγώνα της ελευθερίας , όσο κυρίως στο να δείξει στους υπόδουλους Έλληνες με απλά και συγκεκριμένα επιχειρήματα την αξία της συγκεκριμένης τέχνης.

Στο κείμενο υπάρχει η αναφορά στην έννοια της πατρίδας , σύμφωνα με την οποία

« πατρίς είναι μια λέξις δια της οποίας όλοι κοινώς εννοούσιν την γην , εις την οποίαν εγεννήθησαν οι μόνον ελεύθεροι , 'όμως δύναται να καταλάβωσιν την μεγάλην σημασίαν και δια τούτο οι δούλοι αδιαφόρως προφέρουσιν τοιούτον όνομα » 44

Διαπιστώνει στο σημείο αυτό τη διαφορά των σημερινών Ελλήνων , των Ελλήνων της εποχής του με τους αρχαίους Έλληνες στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η έννοια της πατρίδας. Η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεν πρώτοι γνώρισαν την κατάσταση της δουλείας οι δε δεύτεροι της ελευθερίας. Σημειώνει μάλιστα εύστοχα σ' αυτό το σημείο ότι τα «ονόματα , αγαπητοί

μου , λαμβάνουν τη σημασία από την ιδιότητα των πραγμάτων εις τα οποία αναφέρονται. Όθεν αν τινάς δεν γνωρίζει το πράγμα εις ουδέν του χρησιμεύει η σημασία του». Η έννοια της πατρίδας σημαίνει πολύ λίγα πράγματα για τους υπόδουλους. Στην αντιπαραβολή της έννοιας της πατρίδας ανάμεσα στους Έλληνες της εποχής και τους Αρχαίους Έλληνες βλέπουμε τη σύλληψη της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους , τουλάχιστον σε μια πρώτη μορφή , αφού συγκρίνονται αρχαίοι και σύγχρονοι Έλληνες ως μέλη της ίδιας ιστορικής κοινότητας. Έτσι η έννοια του έθνους εκτείνεται ως την αρχαιότητα και παρουσιάζεται ως υπερϊστορική κατηγορία. Βέβαια σ' αυτή την επέκταση δεν εντάσσεται το Βυζάντιο, για το οποίο ο Ανώνυμος ακολουθεί την κριτική του ευρωπαϊκού διαφωτισμού.

Ως εθνικό έργο η "Ελληνική Νομαρχία" εκφράζει τον ιδιαίτερο τρόπο κατανόησης του έθνους, όπως αυτός αναπτύχθηκε στην Κεντρική Ελλάδα. Αυτός έχει ουσιώδεις διαφορές με τον τρόπο κατανόησης του έθνους που διαμορφώθηκε σε άλλες περιοχές , όπως π.χ τα Ιόνια νησιά στα οποία επικρατεί διαφορετική πολιτική και πολιτιστική κατάσταση. Αυτό έχει ως συνέπεια εκεί να μην επιδιώκεται η πλήρης αποκοπή από τον πολιτισμό του παρελθόντος κατά τη διαδικασία της εθνικής συγκρότησης. Έχει υποστηριχτεί ότι « η λογισσύνη της Κεντρικής Ελλάδας , κυρίως από τα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα άρχισε να προβάλλει την έννοια της απελευθέρωσης από τον Οθωμανό κυρίαρχο , πυκνώνοντας σταδιακά τον λόγο περί συγκρότησης εθνικού κράτους. Η τάση αυτή στηρίζονταν στην ολοκληρωτική απόρριψη ενός πολιτιστικά κατώτερου δυνάστη , ο οποίος μέσω απαράβατων αποκλεισμών (π.χ το όριο της θρησκείας) όριζε για τους υπόδουλους σκληρές συνθήκες διαβίωσης, το δε σύστημα διακυβέρνησης καταδικάζονταν ως ληστρικό και καταστροφικό» 45. Αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μπορούμε να τα εντοπίσουμε και στο κείμενο της Νομαρχίας :

α. η ολοκληρωτική απόρριψη του πολιτιστικά κατώτερου δυνάστη : η οθωμανική διοίκηση χαρακτηρίζεται τυραννική , με νόμους ατελείς , σκληρούς και λίγους , το σύστημα διοίκησης θεωρείται πρωτόγονο , αφού στηρίζεται στους λόγους των τυράννων , οποίοι θεωρούνται απαράβατοι. «Ο τύραννος είναι πάντη ελεύθερος από κάθε στοχασμόν περί της διοικήσεως ...όθεν , δεν ευρίσκεται ούτε ένας , όπου να ζη βέβαιος υπό της δυναστείας του , δεν λέγω δια μίαν ημέραν, αλλ' ούτε δια μίαν ώραν.» (Βαλέτας, 1982, σελ. 128- 129) Η δικαιοσύνη του οθωμανικού κράτους επίσης θεωρείται πρωτόγονη και καταπιεστική. « Η αμάθειά του (του τυράννου, εν. ΧΡ.) τον βιάζει να εκλέξη , έναν κριτήν , του οποίου δίδει τον τίτλον του Σοφώτατου , ο οποίος άλλο δεν ηξεύρει ειμή να γράφη και να αναγιγνώσκη την γλώσσαν του , μαζί με μερικά κεφαλαιώδη προστάγματα του Μωάμεθ... Η απόφασις του κριτού είναι αναντίρρητος. Ο κώδιξ των τιμωριών του είναι βραχύτατος και δεν περιέχει ειμή μόνον τιμωρίας – την φυλακήν λέγω , το ράβδισμα , και τον θάνατον , αι οποίαί είναι παντοτε ενωμέναί με την χρηματικήν παιδείαν. Ο τρόπος , με τον οποίον κρίνει και αποφασίζει αυτός ο μωροκριτής , είναι τόσον παιδαριώδης και ανόητος , οπού δύο ψευδομάρτυρες και ένας κακούργος , είναι ικανοί να αφανίσουν τον πλέον ενάρετον πολίτην»(Βαλέτας, οπ. παρ., σελ. 130 -131) Η πολιτιστική τους κατωτερότητα δεν εκφράζεται μόνο

μέσα από το σύστημα διοίκησης και δικαιοσύνης, αλλά και μέσα από τη θρησκεία τους που τους κάνει « *πλήρεις δεισιδαιμονιών και πιστεύουσι πολλά γελοιώδη πράγματα. Τα ήθη των είναι βάρβαρα... Η αμάθειά των άκρα και γενική. Όσον δε δια τας επιστήμας ή ξένας γλώσσας του είναι εμποδισμένη η σπουδή των από τους νόμους των...* » (Βαλέτας , οπ. παρ. σελ. 127- 128)

β. το όριο της θρησκείας και η ληστρικότητα του συστήματος διακυβέρνησης : Η θρησκευτική υπόσταση των πληθυσμών του οθωμανικού κράτους είναι πηγή κοινωνικής και πολιτικής διάκρισης. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ανώνυμος « *οι ταλαίπωροι χριστιανοί , αν αγαπώσι την ζωή των , πρέπει να ετοιμάσωσι και πρωύτερα και περισσοτέραν την ζητηθήσαν ποσότητα , αν δε κανένας αποκοτήση να ειπή το όχι , ευθύς θανατούται. Έπειτα προστάζει αυτούς τους ιδίους , να του ετοιμάζωσι , καθ' εκάστην τόσην ποσότητα από κάθε είδος ζωοτροφίας, δι' όσους έχει μαζί του και δια φορέματα των ομοίως, εκτός από τα όσα οι υπ' αυτού οι μικροί τύραννοι αρπάζουσι και κλέπτουσι από τους υπηκόους και ούτως εις , ολίγον καιρόν , πλουτίζει με χωρίς δυσκολίαν και ούτε κίνδυνον.*» 46

γ. η αποκοπή από το πολιτιστικό και πολιτικό παρελθόν της οθωμανικής κυριαρχίας εκφράζεται ίσως με τον καλύτερο τρόπο με την πρόταση του συγγραφέα για το πολίτευμα της Νομαρχίας , όπου η κυριαρχία του νόμου που εκφράζει τη βούληση των πολλών αντιστρατεύεται την αυθαίρετη θέληση του τυράννου , που είναι ο πρώτος και απαράβατος νόμος του οθωμανικού καθεστώτος.

Το πρώτο κεφάλαιο του έργου κλείνει με μια εκτενή αναφορά στον ελεύθερο και τον δούλο , τη σχέση που οι δύο αυτοί έχουν με την πατρίδα και τον αγώνα για την κατάκτηση της ελευθερίας. Προβληματίζεται ο συγγραφέας του έργου για τη συμμετοχή των δούλων και των ελεύθερων στον πόλεμο και διαπιστώνει ότι τα κίνητρα συμμετοχής του καθενός είναι διαφορετικά. Κάνει τη σημαντική παρατήρηση ότι οι στρατοί των τυράννων στελεχώνονται από δούλους που σκοτώνονται χωρίς να ξέρουν το γιατί. Εννοεί :

« *εκείνους του ταλαίπωρους στρατιώτας , οι οποίοι με βίαν και δυναστείαν αρπάζονται δια προσταγής των σκληρών τυράννων από τας πτωχικάς των οικείας και ακουσίως βαδίζουν εις άφευκτον εσφαγιασμόν...* » 47

Αντίθετα οι ελεύθεροι συμμετέχουν στον πόλεμο συνειδητά συναισθανόμενοι το χρέος τους προς την πατρίδα , ένα χρέος που απορρέει από τα αγαθά που τους πρόσφερε η ελεύθερη πολιτεία αλλά και μη αποδεχόμενοι να ζήσουν κάτω από καθεστώς ζυγού και ταπείνωσης. Αυτοί που είχαν ζήσει τ' αγαθά της ελευθερίας δεν παραιτούνται απ' αυτά και δεν διστάζουν να δώσουν τη ζωή τους για έναν ακόμη λόγο , την τιμή του γένους τους.

Απεδείχθη ανωτέρω , ότι ο ελεύθερος άνθρωπος φονεύεται εις τον πόλεμον εκουσίως δια δύο αφορμάς , δια ευγνωμοσύνην δηλαδή προς την πατρίδα του και δια τιμήν και δόξαν του γένους του

, ήτοι του εαυτού του. Αλλά εις τους δούλους αμφότερα δεν έχουν τον τόπο , επειδή ούτε πατρίδα , ούτε τιμή έχουν οι ταλαίπωροι.» 48

Θυσιάζονται λοιπόν οι δούλοι από φόβο , αφού δεν έχουν πραγματικά ιδανικά. Για να φτάσει στο συμπέρασμα ότι η

« καθώς ουν η ελευθερία αποκαταστεί τον άνθρωπον γενναίον , ενάρητον και φιλοπάτριδα ούτως και η τυραννία τον καταστεί ουταδινατώερον των ίδιων άλογων ζώων...» 49

Μ' ένα λόγο αποφασιστικό και ειλικρινή δεν θα διστάσει να καταγγείλει ως συνεργό του Οθωμανού τυράννου το μεγαλύτερο μέρος του ανώτερου κλήρου. Θα κατακρίνει δριμύτατα ακόμα μέρος των Ελλήνων της διασποράς που έχει υποδουλωθεί στον πλούτο και στις υλικές απολαύσεις και δεν ενδιαφέρεται για την πατρίδα του. Για τα αίτια διαιώνισης της τυραννίας ο "Ανώνυμος" μας λέει ότι αυτά είναι δύο : *" το αμαθές ιερατείον και η απουσία αρίστων συμπολιτών '50*. Ο ανώτερος κλήρος και ειδικά η σύνοδος του Πατριαρχείου κατηγορείται για απομάκρυνση από τη διδασκαλία του Ευαγγελίου και για προσήλωση στα αξιώματα και το χρήμα.

Σ' όλο το έργο υπάρχει αναλυτική αναφορά στο ρόλο της εκκλησία και του ιερατείου σε σχέση με την οθωμανική τυραννία αλλά και με την ιστορία του ίδιου του ελληνισμού. Και για τις δύο περιπτώσεις η εκκλησία και το ιερατείο καταγγέλλονται σκληρά , με μεγάλη Η αυστηρότητα , ο συγγραφέας δεν συγκρατεί τα λόγια του και τους χαρακτηρισμούς του. Η κριτική αυτή που ασκείται προς το ιερατείο και την εκκλησία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι στο ίδιο τολμηρό πνεύμα με την κριτική που άσκησε στην ορθόδοξη εκκλησία ο εξ Ακαρνανίας διαφωτιστής Χριστόδουλος Παμπλέκης. Δεν είναι όμως ο στο ίδιο πνεύμα. Ο Ανώνυμος δεν είναι άθεος η κριτική του εξαντλείται στο στον κοινωνικοπολιτικό ρόλο του ιερατείου. Δεν επεκτείνεται στο δογματικό μέρος ούτε στις φιλοσοφικές βάσεις της θρησκείας.

Ο Ανώνυμος γράφει σε μια εποχή που έχει κορυφωθεί η σύγκρουση του Πατριαρχείου με τις νέες ιδέες του κινήματος του διαφωτισμού. Η πατριαρχική καταδίκη του Ρήγα , οι επιστολές του Γρηγορίου του Ε' προς τους χριστιανούς εναντίον της γαλλικής επανάστασης κατά την πρώτη του πατριαρχεία, η έκδοση του κειμένου της Πατρικής Διδασκαλίας , που ασφαλώς απηχεί τις θέσεις του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και τα έργα του Αθ. Πάριου *'ΑπολογίαΧριστιανική'*(1798) και *'Αντιφώνησις'* (1802) είναι η πιο χαρακτηριστικές εκφράσεις της εναντίωσης της ορθόδοξης εκκλησίας στο νέο ρεύμα ιδεών και στις κοινωνικές προοπτικές που αυτό κομίζει. Η εναντίωση αυτή έχει υλικές – κοινωνικές ρίζες αλλά και ιδεολογικές. Έχει να κάνει με τη θέση της ορθόδοξης εκκλησίας στο πολιτικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και με την κοινωνική της θέση. Η σύγκρουση αυτή θα κορυφωθεί στην πορεία προς την επανάσταση και ασφαλώς η Νομαρχία αποτελεί μια από τις κορυφαίες στιγμές αυτής της αντιπαράθεσης.⁵¹

Ο συγγραφέας στην κριτική του προς το ορθόδοξο ιερατείο δεν μένει σε πρόσωπα και σε γεγονότα, αλλά προχωρά σε γενικεύσεις και αναλύσεις για τον πολιτικό ρόλο της θρησκείας και τη σχέση της με την εξουσία. Παρουσιάζοντας τη θρησκεία ως μέσο άσκησης μιας αυταρχικής και καταπιεστικής εξουσίας, ενώ στην ανάλυση που κάνει σε άλλο σημείο του έργου για τα τυραννικά πολιτεύματα, θεωρεί ως μία από τις μορφές τους τη θεοκρατία. Παραπέρα υπάρχει μια πολύ συγκεκριμένη και ενδεικτική αναφορά του συγγραφέα στο ρόλο του ιερατείου

« Οι ιερείς αγαπητοί μου φυλάττοντες έναν σκοπόν καθόλου διάφορον, από τους λοιπούς συμπολίτας, πάντοτε προσπάθησαν με το μέσον της θεότητος να καταδυναστεύσουν τους συμπολίτας των, καθώς μέχρι την σήμερον, με την αμάθειαν και την κακομάθησιν επέτυχον του σκοπού των. Αυτοί καλύπτοντες με τίτλον αγιότητος τα πλέον φανερά ψεύματα, εγέμισαν τους αδυνάτους νόας του λαού από μίαν τοσάυτην δεισιδαιμονίαν, ώστε οπού, αντί να ονομάσουν ψεύμα το αδύνατον, το ονομάζουν άγιον, και ούτως αδιστάκτως πιστευουσιν εις τον κάθε τους λόγον, ούτε τολμούσιν να εξετάσωσι το παραμικρόν, μάλιστα δε τους είναι εμποδισμένον.» 52

Το ιερατείο παρουσιάζεται εδώ ως ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα που οι στοχεύει στην καταδυναστευση λαού μέσω της δεισιδαιμονίας και την κατάλυση κάθε κριτικού πνεύματος. Η διαμάχη αυτή που γίνεται με την Ορθόδοξη Εκκλησία στο έργο είναι διαμάχη πολιτική.

Η εκκλησιαστική διοίκηση παρουσιάζεται ως εξαρτημένη πλήρως από την οθωμανική εξουσία και διεφθαρμένη. Η ανάδειξη στα εκκλησιαστικά αξιώματα είναι προϊόν αγοραπωλησίας τόσο μεταξύ των κλιμακίων της εκκλησιαστικής ιεραρχίας όσο και μεταξύ της ιεράς Συνόδου και του Οθωμανού αντιβασιλέα. Η Σύνοδος του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης χαρακτηρίζεται μιανό, άπληστη για το χρήμα που καθημερινά κλέβει από τους ταλαίπωρους χριστιανούς. Στους αρχιερείς δεν υπάρχει κανένα πνεύμα εγκράτειας και χαλιναγώγησης των ανθρώπινων παθών σε αντίθεση με τους πρώτους Αποστόλους. Οι τελετουργίες εκτελούνται υποκριτικά και γελοία. Δεν καταδέχονται ν' αντικρίσουν ούτε του φτωχούς και είναι άπληστοι για τα χρήματα. Μεταξύ των αρχιερέων δεν υπάρχει κανένα πνεύμα αδελφότητας αλλά ανταγωνισμού και αλληλοεξόντωσης. Για όλους αυτούς τους λόγους απευθυνόμενος προς τη Σύνοδο λέει :

« μία μάνδρα λύκων που δεν υπακούεις τον ποιμένα σου και κατατρώγεις τα αθώα και πολλά ήμερα πρόβατα της ορθοδόξου εκκλησίας.» 53

Τα ανυπόφορο, όπως χαρακτηρίζεται, αυτό κράτος της Συνόδου διατηρήθηκε χάρι στην αμάθεια και την απειρία των Ελλήνων. Ο ελληνικός κλήρος έχει ως βάση της συμπεριφοράς του και του συστήματος λειτουργίας του, μας λέει ο Ανώνυμος, μόνο το χρήμα. Κρίνει μάταιο να πείσει ο συγγραφέας τους λάτρεις αυτούς του χρήματος ότι κάνουν λάθος μ' αυτή τη συμπεριφορά που έχουν. Κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με το να πεισθεί ένας τρελός ότι είναι τρελός ενώ διαρκεί η παραφροσύνη του. Στη συνέχεια γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στο σύστημα της εκκλησιαστικής διοίκησης. Ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης κρίνεται για τον τίτλο οικουμενικός που

χρησιμοποιεί. Ο τίτλος αυτός χαρακτηρίζεται γελοίος και το μόνο που αποδεικνύει είναι ότι οι άλλοι πατριάρχες (Αλεξανδρείας , Αντιόχειας) υπόκεινται σ' αυτόν. Στις αρμοδιότητές του είναι το μοίρασμα των τίτλων στις διάφορες επαρχίες του οθωμανικού κράτους στις οποίες στέλνει σωρό αρχιεπισκόπων ακόμα ακόμα και σε επαρχίες που δεν υπάρχουν χριστιανοί. Ο Πατριαρχικός θρόνος αγοράζεται από τη Σύνοδο από τον Οθωμανό Αντιβασιλέα. Η αγορά του γίνεται με μια μεγάλη ποσότητα χρημάτων και στη συνέχεια πωλείται σε όποιον δώσει τα περισσότερα χρήματα. Ο αγοραστής ονομάζεται Πατριάρχης. Στη συνέχεια αυτός για να εξασφαλίσει και πάλι τα χρήματα που έδωσε πουλάει επαρχίες σε αρχιεπισκόπους. Ανάλογα λειτουργούν και οι επόμενοι , φορτώνοντας τελικά το βάρος της όποιας εκλογής τους στους χριστιανούς δηλ. στον απλό κόσμο. Ο Πατριάρχης έχει μια εξουσία πάνω στη Σύνοδο σκιώδη και ψεύτικη και κανένα μέλος της δεν χάνει το αξίωμά του. Το μεγαλύτερο μέρος του εκκλησιαστικού σώματος είναι αμαθές. Στην είσπραξη των εσόδων το εκκλησιαστικό ιερατείο μιμείται του Οθωμανούς διοικητές. Με απειλές αφορισμού αρπάζουν από πλούσιους και φτωχούς. Τα μεγαλύτερα κέρδη τους προέρχονται από κληρονομίες και χαρίσματα. Αυτά παίρνονται κάτω από την απειλή αφορισμών και τη τέλεση βαπτίσεων γάμων και κηδειών. Πωλούνται ακόμα και οι ενορίες μιας πόλης στους ιερείς. Στην συνέχεια για να ξαναπωληθεί η ενορία ο επίσκοπος κάνει τον ιερέα αργό ή τον εξορίζει. Ό,τι κάνει το ιερατείο το κάνει για χρήματα. Μπορεί να δοθεί συγχώρεση για οποιοδήποτε αμάρτημα αρκεί να δοθεί και το ανάλογο ποσό χρημάτων. Περιγράφοντας με τα πλέον σκληρά λόγια τη ζωή των αρχιεπισκόπων -

‘τρώγοσι και πίνοσι ως χοίροι ... κατεργάζονται τα πλέον αναίσχυντα και ουτιδανά έργα ...θησαυρίζουσι χρήματα ... - θα καταγγείλει συγκεκριμένα πρόσωπα , του Άρτης , του Γρεβενών και του Ιωαννίνων , ως οι πρώτοι προδότες του τυράννου , καθώς όλοι γνωρίζουσι» 54

Ο Ανώνυμος συνεχίζοντας τη σκληρή καταγγελία επισημαίνει ότι το ιερατείο θεωρεί την ελευθερία αμάρτημα και αυτό είναι η πρώτη αιτία που αργοπορεί η απελευθέρωση της Ελλάδας. Το κήρυγμά του είναι κήρυγμα σκότους και δικαιολόγησης της τυραννίας. Οι ιεροκήρυκες χαρακτηρίζονται κήρυκες του ψεύδους που το κήρυγμά τους αρχίζει με την ελεημοσύνη και τελειώνει με τη νηστεία. Δικαιολογούν την τυραννία και η διαπίστωση αυτή του Ανώνυμου θυμίζει το γνωστό έργο *‘Πατρική Διδασκαλία’*, που από μέρος των ερευνητών αποδίδεται στον Αθ. Πάριο και αποτελεί την πιο χαρακτηριστική έκφραση του ελληνικού αντιδιαφωτισμού.

Ερμηνεύουν με λανθασμένο τρόπο το ρητό « *ον αγαπά ο Κύριος παιδεύει* » και θεωρούν ότι αυτό δικαιολογεί την οθωμανική τυραννία. Η αμάθεια του ιερατικού σώματος είναι αυτή που το κάνει να μην μπορεί ν' αντιληφθεί τη διπλή σημασία του *‘παιδεύω’* που άλλοτε έχει τη σημασία του διδάσκω και άλλοτε του τιμωρώ. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν μπορεί να έχει άλλη σημασία απ ' αυτή του διδάσκω. Κάθε άλλη ερμηνεία είναι άτοπη , καθώς η τυραννία δεν μπορεί να θεωρηθεί παιδεία προς το καλό. Τα κηρύγματα εθελοδοουλίας από το ιερατείο παρατηρεί ο Ανώνυμος εξωραϊζουν την πραγματικότητα και αποτρέπουν το λαό από το να προσπαθήσει για την ελευθερία του. Είναι πολύ σαφής στο σημείο αυτό ο Ανώνυμος *«με αυτήν την κακήν σας και ατομικήν παρηγορίαν , υποχρεώνετε τους Έλληνας αντί να μισήσουν την τυραννίαν και να*

προσπαθήσουν να ελευθερωθούν , εξ εναντίας να την αγαπώσιν και μάλιστα να νομίζονται ευτυχείς , πιστεύοντες από απλότητα των ότι παιδεύονται εις την παρούσαν ζωήν δια ν' αποκτήσουν τον παράδεισον» 55

Ανάμεσα στις δύο μακροσκελείς παραγράφους που αναφέρονται στο ρόλο του ιερατείου ο 'Ανώνυμος' παρατάσσει ένα επίσης εκτενές κομμάτι που αναφέρεται στο ρόλο του χρήματος. Το χρήμα παρουσιάζεται ως αριθμητικό σύμβολο , μέτρο που δηλώνει την αξία των πραγμάτων. Γίνονται κάποιες σημαντικές παρατηρήσεις στη συνέχεια που δείχνουν ότι ο συγγραφέας του έργου διαθέτει κάποιες γνώσεις πολιτικής οικονομίας. Καταφέρνει ν' αντιλαμβάνεται σύνθετα οικονομικά φαινόμενα όπως ο πληθωρισμός. Είναι δυνατόν ν' αυξάνονται οι χρυσές μονάδες (οι ποσότητες του χρήματος) χωρίς ν' αυξάνεται ανάλογα και η ποσότητα των αναγκαίων πραγμάτων στα οποία αντιστοιχούν. Στην περίπτωση αυτή εφευρίσκονται τα μη αναγκαία πράγματα. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται στους ανθρώπους η πολυτέλεια , οποία αντιστοιχεί σε μια φανταστική δύναμη που έχει να κάνει με τη μεταχείριση του χρυσού. Έτσι η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων ασχολούνται συνεχώς με το να δίνουν ιδεατές τιμές στα διάφορα πράγματα , διαφορετικές κάθε μέρα. Η συνεχής αυτή αλλαγή των τιμών κατά τον συγγραφέα ονομάζεται εμπόριο. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι η εφεύρεση του χρήματος είναι άχρηστη και μάλλον βλαβερή. Παρουσιάζει μάλιστα έναν φανταστικό διάλογο ανάμεσα σε δύο πρόσωπα όπου το ένα αποδέχεται την εφεύρεση του χρήματος και τον άλλο να είναι ενάντιο. Ο πρώτος υποστηρίζει ότι εφεύρεση του χρήματος αύξησε το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων και ανέπτυξε το ανθρώπινο πνεύμα , καθώς το ανάγκασε να επινοήσει καινούργιες ιδέες για καινούργια πράγματα. Ο αντίπαλος της αναγκαιότητας του χρήματος επισημαίνει ότι αρχικά το χρήμα χρησίμευε ως μέτρο της αξίας αναγκαίων για τη ζωή πραγμάτων , η συνέχεια μετατράπηκε σε μέτρο της αξίας μη αναγκαίων και στο τέλος μέτρο της συμπεριφοράς και της αρετής. Σε μια ορισμένη πορεία το χρήμα μετατράπηκε σε αυτοσκοπό και άρχισε να κυβερνά τη ζωή , να γίνεται μέσο καθορισμού των ηθικών εννοιών. Ο Ανώνυμος δείχνει να κατανοεί καλά το ρόλο του χρήματος ως πηγή κοινωνικής ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων , όταν θεωρεί ότι απ' αυτό έχει προέλθει η διάκριση ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς. Κατανοεί ότι μέσω του μηχανισμού του χρήματος έχει διαμορφωθεί ένα καθεστώς εκμετάλλευσης ανθρώπων

« Ποίος έχοντας κρίσιν στοχασμού δεν φρίπτει θεωρώντας τους ενενήντα εννέα να μην ζώσιν , να μην δουλεύωσιν και να μην κοπιάζωσιν ή δια τον ένα.» 56

Παρά την αποκάλυψη και δριμεία καταγγελία του ρόλου του ιερατείου η στάση του απέναντί του παραμένει αντιφατική. Από τη μια θα συμπεράνει ότι :

« όπου αρκετώς απεδείχθη , πόσον το σημερινόν ελληνικόν ιερατεϊόν εμποδίζει και κρύπτει την οδόν της απελευθερώσεως των Ελλήνων , και αύτη εστίν η πρώτη και μεγαλειτέρα αιτία , όπου μέχρι της σήμερον ευρισκόμεθα υπό της οθωμανικής τυραννίας» 57' ,

ενώ από την άλλη θα ζητήσει απ' αυτό το ιερατείο να αναλάβει το έργο της απελευθέρωσης της Ελλάδας.

« Ναι σεβάσμιοι πατέρες , μην απελπισθήτε δια την σωτηρίαν της Ελλάδος. Μη σας τρομάξη το μέσον. Ο καιρός ήγγικεν, και η Ελλάς ζητεί από το ιερατείον την αρχή της ελευθερώσεως της. »
58

Ο **“Ανώνυμος”** θεωρεί την ελληνική επανάσταση αναγκαία και εφικτή. Έχει αντιληφθεί σε βάθος τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες της εποχής του. Θεωρεί ότι έχει επέλθει το γήρας της οθωμανικής αυτοκρατορίας , ότι το *“οθωμανικό κράτος ευρίσκεται εις τα ολοίθια του θανάτου”*.⁵⁹ Το συμπέρασμα αυτό το βγάζει από την αδυναμία της οθωμανικής διοίκησης να επιβάλει την εξουσία της ακόμα και στα δικά της κλιμάκια.

“ Τα εντάλματα του τύραννου τέσσερις ώρες έξω από τη βασιλεύουσα δεν αξίζουν τίποτε.” 60

Στους παράγοντες που κάνουν εύκολη την αναγέννηση του έθνους περιλαμβάνει πρώτο την παιδεία.

« Πρώτη είναι η προσχώρησις του γένους μας εις τα μαθήματα. Δεν ευρίσκεται πόλις την σήμερον που να μην έχει δύο και τρία σχολεία» 61

διαπιστώνοντας τη μεγάλη διαφορά στην κατάσταση της ελληνικής παιδείας που υπήρχε δέκα χρόνια πριν. Η παιδεία έχει απλωθεί μέσα στο λαό , ο οποίος τώρα έρχεται σε επαφή με την αρχαιοελληνική κληρονομιά και συνειδητοποιεί την καταπίεση της τυραννίας και τη δυστυχία της σύγχρονης Ελλάδας. Την πρόοδο αυτή δεν την αποδίδει βέβαια στη σχολαστική παιδεία των γραμματικών που ευδοκίμησε στους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας αλλά το νέο είδος παιδείας που γνωρίζει η ελληνική κοινωνία από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και στηρίζεται στον επιστημονικό ορθολογισμό.

“ Η Λογική και η Φυσική άνοιξαν τους οφθαλμούς των περισσοτέρων ” 62 και

«έτσι εξαλείφθη εις τα περισσότερα μέρη η δεισιδαιμονία των γραμματικών και οι νέοι ήρχισαν να μεταχειρίζονται τον αξιοτιμώτερον καιρόν της ζωής των εις γνώσεις ωφελίμους και όχι να τον εξοδεύουν εις το να εκσηθίζωσι λέξεις» 63

Στηλιτεύεται ο αρχαϊσμός και η αρνητική επίδραση σε όλα τα επίπεδα της Παιδείας. Η νέα μορφή παιδείας τονώνει την εθνική αυτοπεποίθηση αφού οι παιδευόμενοι

« δεν προφέρουσι πλέον το όνομα της ελευθερίας με φόβον μήπως και τους ακούσωσιν οι προεστοί ή οι αρχιερείς και τους κηρύξουν αθέους , πρότερον έκαμνον , αλλά το προφέρουσιν μ’ εκείνο το θάρρος , οπού οι δούλοι δεν ημπορούν να έχωσι». 64

Αναφορά μάλιστα κάνει και στο θέμα της γλώσσας , τονίζοντας την αξία της λαϊκής γλώσσας για την κατανόηση των γνώσεων από τους μαθητές.

" Ω , πόσον ταχύτερα και ευκολωτέρα ήθελε φωτισθώσιν οι παίδες των Ελλήνων , αν οι παραδόσεις των επιστημών εγίνοντο εις την απλήν μας διάλεκτον." 65

Δεύτερη αιτία είναι τα ήθη των Ελλήνων , δηλ. οι συνήθειές τους. Η κλίση προς τα όπλα και την πολεμική τέχνη , που είναι ιδιαίτερα γνωστή στους αγροτικούς πληθυσμούς. Έχει αντιληφθεί τη μεγάλη σημασία του κινήματος της κλεφτουριάς σ' ένα μελλοντικό απελευθερωτικό αγώνα. Την ανάπτυξη του κινήματος της κλεφτουριάς τη θεωρεί δείγμα κρίσης του οθωμανικού καθεστώτος, ενώ υπολογίζει τον αριθμό των κλεπτών που βρίσκονται στα βουνά σε 10.000 , έναν ικανό αριθμό που μπορεί ν' αποτελέσει τον μελλοντικό στρατό της επανάστασης.

Το κείμενο παραμένει ακόμα και σήμερα ένα αληθινό ευαγγέλιο της πολιτικής ελευθερίας. Άλλωστε η φράση του ότι **"η ζωή του αληθούς πολίτου πρέπει τελειώνη ή δια την ελευθερίαν του ή με την ελευθερίαν του "** νομίζουμε ότι το αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο."66

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1.Για τις κοινωνικές συνθήκες του ελληνικού 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου}

Β. Κρεμμυδάς : Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας , εκδ. ΕΞΑΝΤΑΣ Αθήνα 1988 σελ. 175 - 224 , Β. Κρεμμυδάς : Από το Σπυριδώνα Τρικούπη στο σήμερα Το εικοσιένα στις νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις Εισαγωγικός Τόμος στην Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως του Σπυριδώνος Τρικούπη , ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ , Αθήνα 2005 σελ. 27- 36 και ειδικά σελ. 29, Γ. Μηλιός: Ο Ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη ΕΞΑΝΤΑΣ , Αθήνα 1988, σελ. 172 – 191, επίσης Ν. Σβορώνος: Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας , εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ , Αθήνα, Ν.Σβορώνος, Το Ελληνικό Έθνος Γένεση και Διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού , εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2004, σελ. 96-109, Δ. Δαμασκηνός: Το γλωσσικό ζήτημα κατά την περίοδο της πνευματικής αναγέννησης του ελληνισμού 1771 – 1821 , εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008 , Σ. Μάξιμος, Η Αυγή του Ελληνικού Καπιταλισμού , εκδ. ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ , Κ. Μοσκόφ, Εισαγωγικά στην Ιστορία του κινήματος της Ελληνικής Εργατικής Τάξης , Θεσσαλονίκη 1979, Λ. Παπανικολάου , Κοινωνική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19^{ου} αιώνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991 , σελ. 78- 102 και 103 -132 , Ν.

Ψυρούκης, Το Νεοελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο , εκδ. επικαιρότητα , Αθήνα 1977 , σελ. 58-92

2. Τ. Βουρνάς : Η ιδεολογική προετοιμασία της επανάστασεως στο Γ. Φίλνεϋ Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως , μετ. Αλ. Κοτζιά , πρόλογος Γ. Κορδάτου εκδ. ΑΤΛΑΣ Ο. Ε σελ. 94 -95

3. Για τις πηγές της Ελληνικής Νομαρχίας , Π. Κιτρομηλίδης : Νεοελληνικός Διαφωτισμός , εκδ. ΜΙΕΤ , Αθήνα σελ. 345 και Π. Νούτσος : Ελληνική Νομαρχία Συμβολή στην έρευνα των πηγών της , εκδ. ΔΩΔΩΝΗ , Γιάννενα 1982. σελ. 31

4. Γ. Βαλέτα : Ανωνύμου του Έλληνοσ , Ελληνική Νομαρχία , εκδ. αποσπερίτης , Αθήνα 1982, σελ. 230

5. Α. Αγγέλου : Η Καθίδρυση του Ελεύθερου Τεκτονισμού στον Νέον Ελληνισμό, στο Α. Αγγέλου: Των Φώτων Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού , Α΄ , εκδ. ΕΡΜΗΣ , Αθήνα 1988 σελ. 39 – 110

6. Για τον Ανωνυμο του 1789 Κ.Θ. Δημαράς : Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός εκδ. ΕΡΜΗΣ Αθήνα 1980 σελ. 42- 43 και για τον Ανώνυμο του 1796 Σπ. Ασδραχάς : Πραγματικότητες από τον ελληνικό ΙΗ΄ αιώνα , στο ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ιη και ιθ αιώνες, ΕΡΜΗΣ , Αθήνα 1982, σελ. 155- 198

7. Π. Μ. Κιτρομηλίδη : Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη , εκδ. Διάττων , Αθήνα 1990 σελ. 127

8. Γ. Βαλέτας : Ανωνύμου του Έλληνοσ , Η Ελληνική Νομαρχία εκδ. αποσπερίτης, κ.λ.π, σελ. 235

9. Ως Συντακτικό του Γαζή εννοεί εδώ ο Ανώνυμος τη Γραμματική του Θ. Γαζή (Θεσσαλονίκη 1398; - Καλαβρία 1478;) η οποία πρωτοεκδόθηκε στο Παρίσι το 1516. Μέχρι τον 19° αιώνα ήταν το κυρίαρχο εγχειρίδιο της γλωσσικής διδασκαλίας σε όλα τα

ελληνικά σχολεία , ειδικά στη σχολή της Πάτμου , της οποίας οι μαθητές ονομαζόντουσαν Γαζίτες , σε αντίθεση με τους μαθητές των Ιωαννίνων που ονομαζόντουσαν Λασκαρίτες. Το έργο γνώρισε πολλές σχολιασμένες εκδόσεις , ειδικά ο Δ΄ τόμος, βλ. Γ Βαλέτας: *Η Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας* , εκδ. αποσπερίτης , τέταρτη έκδοση , Αθήνα 1982, σελ. 321 Ο Θ. Γαζής μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης από του Τούρκους (1430) κατέφυγε στην Ιταλία , όπου σταδιοδρόμησε ως καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στο πανεπιστήμιο της Φεράρα και ως μεταφραστής ελληνικών κειμένων στη λατινική. Ασχολήθηκε με το φιλοσοφικό έργο του Πλήθωνα του Γεμιστού και την πλατωνική φιλοσοφία. Στη σύνοδο της Φεράρα – Φλωρεντίας είχε ταχθεί με τις δογματικές απόψεις των δυτικών. (*Εγκυκλοπαίδεια Δομή* , том 6 , σελ. 53)

10. Σπ. Ασδραχάς : *Για την Ελληνική Νομαρχία* , περιοδ. *ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ* , 2006 , σελ. 7

11. Σπ. Ασδραχάς : *Για την Ελληνική Νομαρχία κλπ* , σελ σελ. 6-7

12 Σπ. Ασδραχάς : *οπ. παρ. 2006* , σελ 7

13. Γ. Βαλέτας : *Ανωνύμου του Έλληνας* , *Ελληνική Νομαρχία* , εκδ. Αποσπερίτης , Αθήνα 1982 , σελ. 270

14. Σπ. Αραβαντινό : *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπενενλή (Συγγραφέισα επί τη βάσει ανέκδοτου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού* , εκ του *Τυπογραφείου των Καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου* , εν Αθήναις 1895 , *Φωτοτυπική ανατύπωση* , εκδ. ΠΥΡΡΟΣ , Αθήνα 1979 , том. II, σελ. 471. Από το βιβλίο *Ελένη Κουρμαντζή – Παναγιωτάκου : Η Νεοελληνική Αναγέννηση στα Γιάννενα Από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα)* εκδ. Gutenberg , Αθήνα 2007, σελ. 38

15. Ο ακριβής τίτλος του έργου είναι « *Ιδέα γενική περί των ιδιοτήτων των σωμάτων και περί της Φύσεως και των ιδιοτήτων του θερμαντικού: Εράνισμα κατά το 1806. Εν τη Λιβορνω . Εν τη τυπογραφία του Θωμά Μάζι και Συν.*» Το έργο καταγράφεται στη *βιβλιογραφία Δ.Σ Γκίνη – Βαλ. Μέξας : Ελληνική Βιβλιογραφία 1800- 1863 . Τομ. Α΄* , Αθήνα 1939 , σελ 69, αρ. 416

16. Ελένη Κουρμαντζή – Παναγιωτάκου Η Νεοελληνική Αναγέννηση στα Γιάννενα Από τον Πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα), εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007 , σελ. 37

17. Γ. Βαλέτας : Ανωνύμου του Ελληνοσ, Ελληνική Νομαρχία , εκδ. αποσπερίτης , Αθήνα 1982 , σελ. ν.ε

18. Γ. Βαλέτας : οπ. παρ. Αθήνα 1982, σελ. λα

19. Γ. Βαλέτας : οπ. παρ. Αθήνα 1982 , σελ. κοτ ' - κζ Για την επίδραση της Νομαρχίας στην πολιτική γραμμή της Φιλικής Εταιρείας επίσης Βαλέτας : οπ. παρ σελ. 351- 352 και για την επίδραση στο Σολωμό και τον Κάλβο, στο ίδιο σελ., 357 – 358

20. Γ. Βαλέτας: οπ. παρ. σελ. μ. θ

21. οπ. παρ. σελ. μζ.

22. Ν. Βέης : Έρευνες και Στοχασμοί γύρω στην Ελληνική Νομαρχία και τον συγγραφέα της , στο Γ. Βαλέτας : Ελληνική Νομαρχία , εκδ. αποσπερίτης , Αθήνα 1982 , σελ. 38 - 39

23. για τις συνθήκες έκδοσης του έργου από τον Ν.Β. Τωμαδάκη και τις απόψεις του γι ' αυτό βλ. Γ. Βαλέτας : Ελληνική κ.λ.π , σελ. 253- 257

24. Χρ. Φράγκος: «Η συμβολή του Α. Ψαλίδα στη δημιουργία επαναστατικού πνεύματος στην Ήπειρο. Ο Α. Ψαλίδας και η 'Ελληνική Νομαρχία'' » , ΔΩΔΩΝΗ ,Επιστημονική

Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων τομ. 1^{ος} Ιωάννινα 1972

25. Κ. Παπαχρίστος : Ποιος έγραψε την ελληνική Νομαρχία , εκδ. Εστία , Αθήνα 1987 και για τις θέσεις της Μ. Μαντούβαλου , Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών , 53, 1978 σελ. 248 - 253

26. Τ. Βουρνάς (επιμ) : Η Γαλλική Επανάσταση και η Ελλάδα , εκδ. ΤΟΛΙΔΗ , Αθήνα , σελ. 189

27. Πρόκειται για την εμβληματική φράση του διαφωτισμού , όπως ο ίδιος ο Kant την ονομάζει, στο γνωστό του δοκίμιο : Immanuel Kant Απάντηση στο ερώτημα : Τι είναι ο διαφωτισμός , στο συλλογικό έργο Τι είναι ο διαφωτισμός , εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ , Αθήνα 1989

27^ο.Ανωνύμου του Έλληνας Ελληνική κλπ. εκδ. ΚΑΛΒΟΣ, σελ. 13

28. .Ανωνύμου του Έλληνας Ελληνική κλπ. σελ.14

29. Ανωνύμου του Έλληνας : οπ. παρ , εκδ. ΚΑΛΒΟΣ , Αθήνα 1980, σελ. 15

30.Ανωνύμου του Έλληνας : οπ. παρ. , σελ. 17

30^ο. Βαλέτας , οπ. παρ. σελ. 62

31. Ανωνύμου κλπ. οπ. παρ. σελ. 18-9

32.Βαλέτας : οπ. παρ. σελ. 109

33. Βαλέτας : οπ. παρ. σελ. 110

34. οπ. παρ. ,σελ.110

35. οπ. παρ., σελ. 110 -111

36. οπ. παρ., σελ. 111

37. οπ. παρ. , σελ. 111

38. οπ. παρ., 111

38^α. «Τους νέο- ρωμαίους πολιτικούς στοχαστές απασχολεί όχι η ελευθερία της πολιτείας αλλά η ελευθερία των μεμονωμένων πολιτών της . Θεωρούν ότι οι τελευταίοι μπορούν να πραγματώσουν την πολιτική τους ελευθερία μόνο αν ζουν σε μια ελεύθερη πολιτεία , και ελεύθερη είναι η πολιτεία που οργανώνεται με βάση ένα σύστημα αυτοκυβέρνησης.... Κατ' επέκταση , αν η ελευθερία είναι ταυτισμένη με την αυτοκυβέρνηση , τούτο σημαίνει ότι ο θεμέλιος λίθος της πολιτείας είναι ο ίδιος ο πολίτης που ασχολείται με τις κοινές υποθέσεις , για την ακρίβεια , ο ενάρετος πολίτης , ο πολίτης που επιδιώκει την ίδια την αρετή.» (Δ. Σωτηρόπουλος , Ελληνική Νομαρχία : Ήτοι λόγος περί του Ριζοσπαστικού Διαφωτισμού Η Γέννηση της Νεοελληνικής Πολιτικής Σκέψης στις Απαρχές του 19^{ου} Αιώνα , στο Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 , ένα ευρωπαϊκό γεγονός, Επιμέλεια – Εισαγωγή Π. Πιζάνιας , εκδ. ΚΕΔΡΟΣ , Αθήνα 2009 , σελ. 105 Οι πηγές αυτού του είδους της πολιτικής σκέψης ανάγονται στους ρωμαίους ιστορικούς και συγγραφείς , όπως ο Τίτος Λίβιος , ο Σενέκας , ο Σαλλούστιος και ο Τάκιτος.

39.οπ. παρ. σελ. 66 -67

40. οπ. παρ. σελ. 68

41. οπ. παρ. σελ. 69

42. οπ. παρ. σελ. 81

43. οπ. παρ. σελ. 82-86

44. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ. , 86-87

45. Δ. Αρβανιτάκης : Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στο Ιόνιο κατά τον 19ο αιώνα , ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ , ΤΟΜ 21ος , τευχ. 46 , 2007 , σελ. 16

46. οπ. παρ. σελ. 134

47. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ 94

48. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ. 95 – 96

49. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ. 97

50. Βαλέτας : οπ. παρ. σελ. 150

51 .Ο Αθ. Πάριος (1721; – 1813) μαζί με τον Γρηγόριο Ε΄ στάθηκε η σημαντικότερη προσωπικότητα του κινήματος του Αντιδιαφωτισμού. Υπήρξε μαθητής του Ιερόθεου Δενδρινού, μιας βαθιά συντηρητικής προσωπικότητας που είχε αντιταχθεί από νωρίς στην ευρωπαϊκή παιδεία την οποία θεωρούσε ότι ισοδυναμεί με την πορεία προς την αθεΐα. (Κιτρομηλίδης : 1996 , 439) Ο Πάριος σπούδασε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης , στην Αθωνιάδα Σχολή του Αγ. Όρους με δάσκαλο τον Ε. Βούλγαρη και στην Κέρκυρα με δάσκαλο τον Νικηφόρο Θεοτόκη , σημαντική μορφή του πρώιμου νεοελληνικού διαφωτισμού. Επομένως είχε γνωρίσει από κοντά τις νέες ιδέες και τις απέρριψε συνειδητά. Ανέπτυξε δράση ως ιεροκήρυκας και δάσκαλος στο Μεσολόγγι , στο Άγιο Όρος και στη Θεσσαλονίκη. Το 1786 του ανατέθηκε η διεύθυνση της σχολής της Χίου από τους προύχοντες του νησιού. Στα βασικά του έργα συμπεριλαμβάνονται η Απολογία Χριστιανική (1798) και η 'Αντιφώνησις εις τον παράλογον ζήλον των απ' Ευρώπης ερχομένων φιλοσόφων...', Τεργέστη (1802) Το έργο αυτό συντάχθηκε κατ' εντολή του Πατριαρχείου (Χατζόπουλος: 1991 , 414). Τα έργα του συμπυκνώνουν με τον πλέον ενδεικτικό τρόπο την αντίδραση της ορθόδοξης εκκλησίας στις νέες ιδέες του ορθού λόγου και την αμφισβήτηση του οθωμανικού καθεστώτος που επιχειρείται μέσα απ' αυτές. Κηρύττει την προσήλωση στις αξίες της συντηρητικής παιδείας και ηθικής , επιτίθεται με δριμύτητα τόσο στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία , όσο και στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία της εποχής του , στη Γαλλική Επανάσταση και την ίδια την ανθρώπινη λογική. Θεωρούσε την κοσμική γνώση επιζήμια , ενώ η επαναστατημένη Γαλλία καταγγέλλεται ως πηγή ανηθικότητας και αθεΐας. Στον Πάριο αποδίδεται η συγγραφή της Διδασκαλίας Πατρικής , του πλέον σκοταδιστικού κειμένου της εποχής. Αντίθετη γνώμη για τη σχέση του Πάριου με την Πατρική Διδασκαλία διατυπώνει ο Φ. Ηλιού, Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Emile Legrand και H.Pernot. (1515-1799) , εκδ. ΔΙΟΓΕΝΗΣ , ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ, Αθήνα 1973, σελ. 271-275. ΟΜ.Γεδεών αναφέρει την πληροφορία ότι το φυλλάδιο της Πατρικής Διδασκαλίας γράφτηκε κατ' εντολή του Γρηγορίου του Ε΄ από έλληνα άγνωστο, την εποχή της ασθένειας του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Άνθιμου , ο οποίος σύμφωνα με το τυπωμένο κείμενο φέρεται ως ο συγγραφέας του. Ο Άνθιμος μετά την ανάρρωσή του αποκήρυξε το κείμενο και ότι είναι αυτός ο συγγραφέας. Την πληροφορία αυτή ο Γεδεών την αναφέρει δανειζόμενος από τον Σέργιο Μακραίο, αλλά την απορρίπτει θεωρώντας ψεύδη τα γραφόμενα του. Βλ. Μ. Γεδεών Η Πνευματική Κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα, εκδ. ΕΡΜΗΣ , Αθήνα 1999, σελ 86. Για τον Αθ. Πάριο βλ. Π. Κιτρομηλίδη: Νεοελληνικός Διαφωτισμός , εκδ. ΜΙΕΤ , Αθήνα 1996 σελ. 439 -443 και Κ. Χατζόπουλος: Τα Ελληνικά Σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453 -1821), εκδ. ΒΑΝΙΑΣ , Θεσσαλονίκη 1991 σελ. 413 - 423

52. οπ. παρ. , σελ 116

53. οπ. παρ., σελ. 153

54.οπ. παρ., σελ. 168

55. Ανωνύμου του Έλληνας : Ελληνική Νομαρχία κλπ , εκδ. ΚΑΛΒΟΣ, Αθήνα 1980, σελ. 134

56. Ανωνύμου του Έλληνας : Ελληνική Νομαρχία κλπ , εκδ. ΚΑΛΒΟΣ, σελ.117

57. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ. 183

58. Βαλέτας : οπ. παρ., σελ. 182

59. Βαλέτας: 1982, σελ.205

60. οπ. παρ. σελ. 206

61. οπ. παρ. , σελ 207

62. οπ. παρ. σελ. 207

63. οπ. παρ. 207

64. οπ. παρ. σελ. 209

65.οπ. παρ. σελ. 208